İçindekiler Tablosu

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Rua'nın Romalılarla barış görüşmesi yapmaya hazırlandığı bir sırada vefat etmesi üzerine, Hun yönetimini Attila ve Bleda üstlendiler.[1] Türk devlet teşkilâtında daima büyük kardeşin tahta çıkması kesin olmayıp, şehzadeler arasında en liyakatlisinin başa geçmesi geleneği var olmasına rağmen,[2] Bleda Hun hükümdarı olmuştur. Fakat üstün kabiliyetlerinden dolayı bütün işleri Attila yürütmüştür.[3]

Rua zamanında başlayan Doğu Roma ile barış görüşmeleri, onun ölümü üzerine Attila tarafından neticelendirilmiştir. Attila, derhal yola çıkarak İllyria'da, (Arnavutluk ve Dalmaçya sahası) Morava ile Tuna'nın birleştiği yerde, Tuna'nın diğer kıyısına tanzim edilmiş olan Constantia surları karşısında kurulmuş olan Margus (Bugünkü Orasje-Dobruca) şehrinde, bütün halkın gözleri önünde at üzerinde olduğu halde isteklerini elçi Plinthas başkanlığındaki Doğu Roma heyetine barış şartları olarak kabul ettirdi (434).[4]

Tarihte Margus barışı olarak bilinen antlaşmanın maddeleri şunlardır:

1- Esir edilmiş Romalılarla ve daha önce Roma'ya kaçmış olan bir çokları ile birlikte, Hunlardan kaçacak olanlar Roma hududuna kabul edilmeyecekler.
2- Romalı mülteciler ve esir alınmış olanların her biri için 8 altın kurtarma ücreti ödenecek. Ancak bu fidyeyi verdikden sonra esirler geri dönebilecekler.
3- Romalılar Hunların hâkimiyeti altında olan kabilelerle ortaklık yapmayacaklar.
4- Ticaret yapmak için eşit şartlar içinde biraraya gelinecek.
5- Romalılar ve Hunlar emniyet içerisinde olacaklar.
6- Yapılan antlaşma devamlı olacak ve bu antlaşmaya riayet edilecek.
7- Romalılar tarafından Hun kralına daha önce 300 altın libre ödenen vergi yerine 700 altın libre ödenecek.[5]

Antlaşma atalardan kalma bir yemin ve dini merasim ile pekiştirildi.[6] Bunun üzerine Doğu Roma iktidarı kendilerine kaçan Hunları iade etti. Attila bunlar içerisinde bulunan Hun kral soyundan Mama ve Atakam'ı, Trakya'da bir kale olan Carsus (Bulgaristan'da Hırsova)'da halkın gözü önünde idam ettirdi.[7]

Bu antlaşmanın yapılmasından sonra Hunların hareketleri hakkında Roma kaynaklarında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle bu zaman içerisinde Kuzey ve Doğu Avrupa'da yerleşmiş olan çeşitli kavim ve kabileler üzerinde hâkimiyet tesis edilmiş birçok fetihler olmuştur. Bu tarihte, bütün tarihî kaynaklar son derece belirsiz olduğu için, Bleda ve Attila tarafından yönetilen imparatorluğun tam büyüklüğü ve gücü hakkında birşey söylemek de oldukça zordur.[8]

Hun İmparatorluğunun merkezi şimdiki Orta Tuna bölgesindedir. Bununla birlikte bu alanda Hun nüfusunun küçük bir kısmı bulunur. Tuna'nın batısında Pannonia'daki Ostrogotlar ve Tuna'nın doğusuna yerleşmiş olan Gepidler gibi Germen menşeli insanlar hâlâ nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ostrogotlar ve Gepidlerin Hun hâkimiyetinde bulunmalarına rağmen, kendi krallarını seçmelerine izin verilmişti. Bunlar içişlerinde serbest olmakla birlikte dış ilişkilerde Hunlara tabi idiler. Belirli bir vergi ile birlikte Hun ordusuna asker göndermek mecburiyetindeydiler.[9] Ayrıca bu zaman içerisinde, şimdi Almanya olarak bildiğimiz yerde yerleşmiş olan çeşitli kavimler üzerindeki Hun baskısı da sağlamlaştırılmıştır. Alaman, Burgund ve Ripuar Frankları gibi, Ren nehri üzerinde veya yakınında yaşayan Germen insanlar Hun hâkimiyeti altına alınmıştır. Thüring ve Saksonlar

da Hun gücü karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu sayede Hun hâkimiyeti Kuzey ve Baltık denizlerine kadar genişlemiştir.[10]

Hun İmparatorluğu'nun genişlemesi aynı zamanda Avrupa'dan İngiltere adalarına gelen Anglo- Saksonlar ve Jütlerin göçü ile de biraz bağlantılıdır. Bu arada Macaristan'da ve Güney Rusya steplerinde yerleşmiş olan çeşitli Türk boyları da hâkimiyet altına alınmıştır. 435 yılında Güney Rusya'daki Hun soyundan olan Sorosguslar Attila tarafından mağlûp edilmişlerdir. [11] Ayrıca Agaçerilerde Hun hâkimiyetini tanımışlardır.[12] Rusya'da büyük steplerin kuzeyinde ormanlık bölgeye yerleşmiş olan Slav ve Fin menşeli kabileler de kayıtsız şartsız Hunlara teslim olmuşlardır. Hun sınırlarının Don nehrinin doğusuna kadar genişlemesi de bu durumu göstermektedir.[13] Bu sırada Attila İranlılara karşı bir sefer için bu bölgeyi kullanmayı düşünüyordu.[14] Sogdiana bölgesi ise Avrupa Hunları ile Çin İmparatorluğu arasında bir bağlantı vazifesi görmüştür. Nitekim Hunlardan Çinlilere giden birkaç elçilik heyetinin hareket üssü burası olmuştur.[15]

Ayrıca Batı Roma ile, Rua zamanında izlenen politikalar Attila zamanında da devam etmiştir. 434/435 yıllarında Aetius, Roma'da bulunan Hun elçilerine Valeria ve Pannonia Prima (bugünkü Macaristan Tuna ötesi) bölgelerini bıraktı. Bunun yanında oğlu Carpilio'u da Hun sarayına rehine olarak gönderdi. Bunun en büyük sebebi ise verilen sözlerden dönülmesine mani olmaktı.[16] Attila ile iyi ilişkilerine devam eden Aetius,[17] Galler bölgesinin barbar kabilelerden temizlenmesi için çaba sarfetmeye devam etti. 435 yılında Ren nehrini geçerek Roma İmparatorluğu topraklarına girmeyi ve Burgund beyi olmayı başaramayınca tekrar Hunların yanına döndü. Hunların yardımını temin ederek, Burgundları, kralları Gendicharius (Gundaher, Gunther)'la beraber son ferdine kadar katletti.[18] Yardıma gelen Hun ordusunun başında Attila'nın amcası Oktar bulunuyordu. Nitekim bu müthiş mücadele Germen kavimlerinin kafalarında silinmeyecek izler bıraktı. Bunun etrafında bir çok destanlar meydana geldi.[19]

Hunlar, Galya bölgesinin ikinci askerî komutanı olan pagan Litorius'un Vizigotlarla yaptığı mücadeleye de yardımcı kuvvetler gönderdiler. 437 yılında Litorius, atlı olan yardımcı Hun birliklerinin büyük desteği ile Vizigot kralı I. Theodorik'in kuşatma çemberini yardı ve Narbonne şehrini kurtardı. 438 yılında ise, Vizigotları bir dizi başarılı savaşla başkentleri Tolusa/Toulouse'a kadar geri sürdüler.

Fakat 439 yılında Hunların büyük sayıda geri dönmeleri ve Gal-Roma ordusunun dağılması sonucu Vizigotlar bu zor durumdan kurtulmuş oldu.[20]

Aetius, Batı Roma İmparatorluğu içerisinde Hunların yardımı olmadan ne makam elde edebiliyor, ne de iktidarı elinde tutabiliyordu. Aetius'u devirmek için harekete geçen Augusta, eski düşmanları Vizigotlarla ittifak yapmaya hazırlandı. Aetius'a karşı harekete geçebilmek için Afrika şehirlerini başarıyla savunmuş birliklerini geri çekti. Bunun sonucunda karşısında bir kuvvet kalmayan Vandallar Afrika'ya hakim oldular.[21] 439 yılında Kartaca düştükden sonra Doğu ve Batı Roma'nın birleşik orduları Vandalları artık yenemedi.[22] Augusta'nın birlikleri ise Hunlar karşısında yok olmaktan kurtulamadılar. Galya'nın temizlenmesi ve elde tutulması gayesini güden Aetius ise, İtalya'ya daimi dönüş tarihî olan 441 yılına kadar batıda kazandığı başarılar karşısında Hunlara Tuna bölgesini terketmek zorunda kaldı. Hunlar neredeyse Roma'nın sınır komşuları oluyordu. 425 yılından beri Hunların askerî gücüne bağlı olan Batı Roma politikası sayesinde Hunlar para, yer, ganimet ve tecrübe kazandılar ve sadece savaş sanatları değil, politika sanatlarındaki ustalıklarını da gözler önüne serdiler.[23]

Rua'nın ölümünden sonra kardeşi Muncuk'un[24] oğlu Bleda Hun tahtına çıktıysa da, Doğu ve Tuna'nın prensi olan genç kardeşi Attila devletin esas işlerini yürütmekte idi. Nitekim Bleda'nın 10 yıllık hükümdarlık zamanı, tarihî kaynaklarda hemen hemen hiçbir iz bırakmadan silinip gitti. Bleda,[25] Rua'nın ordusunda Tisa'da kaldı ve hükümdarlık döneminde de büyük bir ihtimalle onun yeniden yapılanması için uğraştı.[26] Attila'nın ordusu ise 454-464 yılları arasında bugünkü Bükreş-Ploieşti arasındaki bir bölgede bulunuyordu. Buzau nehri boyunca yanyana bulunan Hunlara ait kalıntılardan, Attila'nın ordusunun Buzau bölgesinde olduğu, çünkü oradan Doğu İmparatorluğu'ndan Hunların yanına, Scythia Minor (Dobruca) üzerinden çok kolay ulaşılabildiği anlaşıldı. Nitekim 441 yılında bir Doğu Romalı elçi Odessus'a (Varna) kadarki yolu gemiyle gelmiş ve oradan Attila'nın sarayına Tuna üzerinden varmıştı.[27]

Bleda'nın zevk ve sefaya düşkünlüğünün yanında[28] Attila eğitimi ve şahsiyetiyle sivrilerek Bleda'nın ölümüne kadar tüm işleri yürütmüş, sonra da mutlak hâkim olmuştu.[29] Bazı tarihçiler 444/45 yılında Bleda'nın Attila tarafından öldürüldüğünden bahsetmektedirler.[30] Oysa, Attila gibi büyük bir şahsiyet abisini öldürerek Hun tahtına oturmak isteseydi, tüm güç elinde olduğu halde ona on yıl katlanmazdı. Ayrıca Hun ülkesini ziyaret eden Priskos'un notlarında buna dair hiçbir kayıt yoktur. Gerçi başta Jordanes olmak üzere bazıları bu iddialarını, Priskos'un eserinin kaybolan kısımlarına dayandırıyorlarsa da mevcut fragmantlarda bunun aksini ispat edecek notlar bulunmaktadır. Nitekim Priskos'da, Hun ülkesindeki gezilerinde Bleda'nın dul eşinin sahibi olduğu yerleşim yerinde, kendisiyle görüşmesinin anlatıldığı notlarda mağdurluğunu belirtecek hiçbir kayıt yoktur. Ayrıca Bleda'nın isminin geçtiği yerlerde onun öldürüldüğüne dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır.[31]

441 yılına gelindiğinde, Hunlarla olacak bir savaşa mani olmak gayesiyle, kendisinin dikte ettirdiği şartlarla doğu Romalıların antlaşma yaptığı Margus barışından sonra Attila, yukarıda bahsedilen birçok kavmi itaat altına alarak sınırlarını Alpler'e, Ren ve Vistül nehrine kadar uzatmış oluyordu. Ayrıca Burgundlar yok edilmiş ve Pannonia Prima da istilâ edilmişti. Bu durumlar sayesinde daha Rua zamanında temelleri atılarak, Hunlar artık bir imparatorluk haline dönüşüyordu.[32]

Attila Dönemi - Doğu Roma (Bizans)-Hun Münasebetleri

Attila devrine gelindiğinde, Hun başkentinde Doğu Roma politikasında bir değişiklik yoktu. Temelleri Uldız zamanında atılan politikaya göre, her fırsattan yararlanılarak Doğu Roma baskı altında tutulacak ve nihayetinde kesin olarak Hun hâkimiyeti altına alınacaktı. Uldız'ın "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her tarafı fethederim" diye Doğu Roma elçilerini tehdit eden bu sözü, Hun politikasının temelini oluşturmakta idi. Esas hedefi dünya hâkimiyetini gerçekleştirmek olan Attila, buna giden yollardan birisinin Doğu Roma olduğunu biliyordu. Bu sebeple ilk önce büyük devletlerden birisi olarak Bizans hezimete uğratılacak ve başkent İstanbul'daki politikalara kendisi yön verecekti. Büyük devlet adamı, asker olduğu kadar büyük bir diplomat da olan Attila, şartlar uygun olduğu zaman her fırsatı değerlendirmek istiyordu.[33] Margus barışı yapıldıktan sonra, Slav, Fin, Germen, Türk asıllı birçok kavmi itaat altına alan Attila, arkasını sağlamlaştırdıkdan sonra, 440 yıllarına gelindiğinde yeniden ortalarda görünmeye başladı. 439 yılında Vandallar, Kartaca'yı, Afrika'nın birçok yerleşim bölgelerini ele geçirmişler ve oradaki önemli bir Roma donanmasını da yağma etmişlerdi. Bunun üzerine Doğu ve Batı orduları birlikte 440 yılı ilkbaharında, Vandalların saldırısına uğrayan Sicilya'yı korumak için harekete geçti. Bu durumu öğrenen İranlılar da uzun süredir hevesli oldukları Ermenilere saldırdı. İranlıların bu saldırılarına karşı Doğu Romalılar, elle tutulabilir tüm askerlerini harekete geçirdi.[34]

Bütün bunlardan haberdar olan Attila, durumdan istifade ederek büyük bir hızla birlikleriyle harekete geçti. Tuna'da bulunan en son Doğu Roma mevzisi Castra Constantia'ya saldırdı. Bir pazar yeri olan burada Romalılara hücum etti ve birçok kişiyi esir aldı. Bunun üzerine Romalılar derhal Hunlara elçiler gönderdi. Elçiler, yapılan saldırının antlaşmalara aykırı olduğunu iddia ederek Hunlarla müzakerelere başladı. Büyük bir diplomat olan Attila, hareketin niçin yapıldığını diplomatik manevralarla Doğu Romalılara izah etti. Bu hareket savaş değil, bir uyarı idi. Çünkü Margus Piskoposu Hun hudutlarına girerek, Hunlarca çok kutsal olan mezarları soymuştu.[35] Bu sebeple piskoposu kaçaklarla birlikte, Margus antlaşmasına uygun bir şekilde iade etmedikleri takdirde savaş ilan edilecekti. Ayrıca kaçakların sayısının fazla miktarda olduğu da özellikle belirtilmişti.[36] Bu görüşmeler neticesinde Romalılar söylenenleri inkâr etti. Hunlar ise görüşlerinde israr ettiklerinden bir antlaşma olmadı ve savaş çıktı. 440 sonbaharında harekete geçen Hun orduları Tuna'yı geçerek, çevredeki bir çok yeri tahrip ettikten sonra Viminacium (Bugünkü Kostolaç)'u ele geçirdi. Hunların bu hücumu üzerine birçok Doğu Romalı, bir kişi yüzünden devlet savaş tehlikesine maruz kalmasın diye, piskoposun geri verilmesi gerektiğini belirttiler. Bunun üzerine piskopos, kendisinin geri verileceğinden korkarak gizlice Hunlara kaçtı. Eğer Attila kendisine iyi davranır ise Margus şehrini teslim etmeyi vaat etti. Bunun üzerine Hunlar, sözünde duracak olursa her türlü yardımı yapacaklarına söz verdiler. Antlaşma sağlanınca piskopos, pek çok Hunla birlikte Romalıların sınırına döndü ve Tuna'nın kıyısında onları pusuya yatırdı. Geceleyin uygun bir anda işaret vererek, Hunları harekete geçirdi ve şehri teslim etti. Bu harekete birlikte Hunlara artık Trakya ve İstanbul'un yolu açılmış oluyordu.[37]

I. Balkan Seferi

Doğu Roma'nın siyasî, iktisadî olarak içinde bulunduğu güç durumdan, Vandal kralı Geiserik'in Romalılara karşı kendisinden yardım istemesinden ve Hunlar karşısındaki aczinden yararlanan Attila, Margus'un ele geçirilmesiyle başlayan hareketine devam ederek Balkanlara doğru ilerlemeye başladı (441). Tuna nehrinin güney tarafında, batı istikametine doğru saldırılarına devam etti. Bu hareketini İllyria bölgesine kadar genişletti. Singidunum'u (Belgrad) kuşatarak ele geçirdi ve bütün ahalisini esir aldı (441). Daha sonra Sirmium (Sermska Mitrovica)'u fethetti.[38] Sirmium'un fethinden sonra Attila, güneyden başlayarak Pannonia Secunda bölgesini ve Naissus'u (Niş) da hâkimiyeti altına aldı. Trakya'ya doğru hızlı gelişen Hun hareketi, Hunlarla çok iyi ilişkiler içerisinde olan Batı Romalı Aetius'un araya girmesiyle kesildi. Aetius; Doğu Romalıların Margus barışı şartlarını yerine getirerek ödenmeyen vergileri ödeyeceklerine ve kendilerindeki tüm kaçakları iade edeceklerine garanti verdi. Bunun teminatı olarak da oğlu Carpilio'nu Hun sarayına esir olarak gönderdi. Böylece Tuna bölgesindeki stratejik bir çok kale Hunların eline geçti ve Balkanlar'da Hunlara ciddi şekilde mukavemet edecek hiçbir kuvvet kalmadı.[39]

II. Balkan Seferi

447 yıllarına yaklaşıldığında, Attila'nın Doğu Roma politikasının daha sertleştiği görülmekteydi. Çünkü I. Balkan seferinden beri İmparator II. Theodosios, Balkanlar'da Hunlara karşı bir müdafaa hattı teşkil etme teşebbüsünde bulunmuş ve Magister Officorum olan Nomus'u görevlendirerek yeni bir limes tanzimine girişmişti. Ayrıca Doğu Roma'nın ağır malî kriz içerisinde bulunması, 446'da ortaya çıkan salgın hastalık ve 447'deki büyük deprem İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun birçok şehrinde hasarlar meydana getirmiştir. Öyleki depremin tesiriyle İstanbul surlarında çok sayıda burç da yıkılmıştı. Doğu Roma'nın askerî ve malî bakımdan içine düştüğü çok zor şartların yanında, Attila'nın hareketinin altında yatan esas sebep ise, Bizans'ı kat'î surette hâkimiyet altına alıp Batı

Roma'ya yönelmekti. Yani alt yapısı oluşturulan cihan hâkimiyeti ülküsünü gerçekleştirmekti.[40] Bu arada II. Theodosios zamanında Attila, Romalılardan, daha önce ödenmeyen borçların karşılığı olarak zorla vergi topladı. Kendisine elçilerin gelmesi, kaçakların iade edilmesi ve vergiler hususunda mektup yazdı. Bu mektubu, isteklerini bildirmek üzere Doğu Roma'ya gönderdiği elçiler ile yolladı. Kendi elçileri geri dönerken de, Romalı elçilerin onlarla birlikte gelmesini istedi. Eğer bunlar yerine getirilmez ise, Doğu Roma'ya savaş açacağını belirtti. İmparator, Attila'nın mektubunu okuyunca, kendilerinde bulunan kaçakları iade etmeyeceğini, fakat derhal bir elçilik heyeti göndereceğini söyledi. II. Theodosios, Attila'nın asıl isteklerini geri çevirince Attila ordusuyla Tuna'yı geçti ve birkaç küçük kalenin alınmasından sonra çok kalabalık bir şehir olan Ratiaria'ya başarılı bir saldırı yaptı. Burası

Tuna Bölgesi'nin anahtar yeri idi.[41] Ostrogot Kralı Valamir ile Gepidlerin kralı Ardarik'in kuvvetlerinin de katıldığı Hun ordusu, bugünkü Bulgaristan'a girerek Oescus (Gigen) kasabası yakınında Utus Irmağını (Vidin Çayı) geçti. Burada, Moesia bölgesi Magister Militium'u olan ve Hunlardan Bizanslılara firar eden Got asıllı Arnegisclus komutasındaki Doğu Roma ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Arnegisclus da savaş meydanında hayatını kaybetti. Bu başarıdan sonra Attila Hun ordusunun bir kolunu Nikopolis (Niğbolu) civarındaki Asemus (Osem) kalesinin muhasarasına memur etti. Tuna boyundaki yerleri almak üzere de doğu istikametine başka kuvvetler sevk etti. Kendisi ise esas Hun ordusu ile güneye doğru ilerleyerek, Serdica (Sofya), Philippopolis (Filibe)'i zaptederek Adrianopolis (Edirne)'i kuşattı. Kuvvetlerinin bir kısmını Edirne muhasarasına bırakarak, Durostorum (Silistre), Marcianopolis (Preslav)'i ele geçirdikten sonra, İstanbul istikametine yöneldi. Arcadiopolis (Lüleburgaz), Kallipolis (Gelibolu) ve Sestos (Akbas Limanı) şehirlerini de fethetti. Bu sırada Attila, geride mukavemet edebilecek yerleri yok etmek gayesiyle ansızın geri döndü. Trakya'dan geçerek Teselya'ya girdi ve Thermopylae (Termopil Geçidi) civarına geldi.[42] Artık Hun tehlikesi başkent İstanbul'u tehdit ediyordu. Doğu Roma, Hunların başarıları karşısında tamamen ümitsizliğe düştü. Bu arada Vandallara karşı Sicilya'da bulunan Doğu Roma birlikleri ile İran sınırındaki garnizonların geri dönmesi ve Prens Aspar komutasındaki bu kuvvetlerin 447 yılında Chersones'de Hunlara mağlûp olması Roma için herşeyin sonu oldu. İmparator II. Theodosios, Attila'dan barışı adeta dilenmek mecburiyetinde kaldı

İmparatorluğun Doğu Ordusu komutanı Senatör Anatolius vasıtasıyla, Athyra (Büyükçekmece)'da ordugâh kuran Hunlar ve Doğu Romalılar arasında barış görüşmeleri yapıldı. 447'de imzalanan ve tarihte Anatolius Barışı diye bilinen antlaşmanın maddeleri şöyle idi:[43]

1- Kaçaklar derhal Hunlara iade edilecek.
2- Geçmiş vergiler karşılığında 6000 libre altın Hunlara ödenecek.
3- Hunlara ödenen senelik vergi 2100 altına çıkarılacak.
4- Parasını ödemeden Romalıların ülkesine kaçmış olan her Romalı esir başına 12 altın ceza ödenecek ve bu ödenmediği takdirde esir sahibine iade edilecek.
5- Romalılar, Hun ülkesinden kendi tarafına kaçanları bir daha kabul etmeyecek.[44]

Doğu Romalılar, kendilerine kabul ettirilen bu ağır şartları zihinlerini sarmış bulunan Hun korkusundan dolayı kabul etmek zorunda kalmışlardı. Çünkü imparatorluğun hazineleri saçma gösterilere, boş, faydasız şan şöhret sefalarına ve ölçüsüz zevklere hasredilmişti. Bu sebeple iktisadî olarak büyük bir felaketin içerisinde bulunuyorlar ve Hunlara ödenmesi

gereken paraları temin için tedbirler düşünüyorlardı. Bu sebeple halktan haksız yere zorla vergi toplandı. Toprak vergisinden muaf tutulanlardan bile hakimlerin kararı ile toprak vergisi alındı. Herkes üzerine düşen altını getiriyor ve vergiler imparator tarafından vazifelendirilenlerce zorla toplanıyordu. Öyle ki, atadan kalma zenginliklerin sahibi olanlar, eşlerinin süs eşyalarını ve kendi değerli şeylerini satıp ödenmesi mecburî paraları temine çalışıyorlardı. Bu savaş, Romalıların o derece büyük felaketlere düşmesine sebep oldu ki, açlıktan ve intihar ederek birçok insan canından oldu. Hazine tamamen boşaltılarak Hunlara ödenecek para temin edildi. Bu sırada İstanbul'a bu iş için gelmiş olan Hun elçisi Scotta vasıtasıyla da Hunlara gönderildi. Aynı zamanda para ile birlikte kaçaklar da iade edildi.[45]

Attila devrinde Bizans'a karşı gerçekleştirilen iki Balkan seferi neticesinde, Tuna boyundaki Doğu Roma savunma mekanizması çöktü. Artık, Hunlara mani olacak hiçbir engel kalmamış oldu. Zaten Bizans imparatoru, Attila'nın isteklerini bir efendinin emirleri olarak görüyor ve yerine getiriyordu.[46] Böylece Bizans ağır bir vergiye bağlanmış ve Hunların istekleri doğrultusunda hareket etmeye zorlanmıştı. Bu da Türk devlet geleneğine göre bir devletin kesin olarak hâkimiyet altına alınması için yeterli idi.[47] Yine bunun sonucunda Bizans'tan alınan altınlarla Hun hazinesi dolmuş ve Balkanlar'daki sınırları da oldukça genişlemişti.[48]

Attila Doğu Roma'yı hâkimiyet altına alıp, Batı Roma politikasında yavaş yavaş değişiklikler yapıp, cihan polititasına adım adım yaklaşırken ülkesinde güçlü bir devlet yapısı meydana getirmişti. Devletin en tepesinden en altına kadar her kademede tam itaati sağlamış, gerek Hunlar gerekse tâbi kavimlerden başarılı olanları devlet hizmetine almıştı.[49]

Attila'nın hükümet merkezinin (başkenti) neresi olduğu meselesi oldukça ihtilaflıdır. Birçok tarihçi, Attila'nın sarayının, Rua zamanında orduların bulunduğu Tisa çevresindeki aynı yerde olduğunu, bazıları ise yerin tesbitinin mümkün olmadığını düşünüyorlar.[50] Bu düşüncelerin temelinde Priskos'un da dahil olduğu Doğu Roma elçilik heyetinin izlediği yola bakarak, Attila'yı bugünkü Romanya düzlüklerinde aramaları yatmaktadır. Attila, 445 yılından önce Tuna ile Güneydoğu Karpatlar arasındaki bölgede oturmuştur. Priskos, notlarında, "Naissus (Niş)'u terkettikten sonra, Istros ırmağına doğru yolumuza devam ettik. Buralarda çok karışık ve dolambaçlı yollardan geçtik. Batıya doğru hareket ettiğimizi sanırken, güneş birdenbire karşımızdan doğdu. Yolları tanımadığımız için güneşin yanlış taraftan doğduğunu zannedenler bağırmaya başlamıştı. Zor aşılan bataklık bir yere geldik. Burada barbar kayıkçılar bizi kayıklara bindirip karşı tarafa geçirdiler ki, bu kayıklar ağacın gövdesi oyularak yapılmış şeylerdi. Bu nehri aştık..." diye bahsetmektedir.[51] Yol bir dönüş yaptığı için böyle düşünüyorlar. Niş'ten Bükreş'e gitmek gerçekten çok zahmetlidir. Attila'nın ordusundan bahsederken Priskos, Romanya düzlükleri ile alakası olmayan bilgiler vermektedir. Tuna'nın geçilmesinden sonra elçiler kuzeye doğru ülkenin içlerine çekiliyorlar, yolda Bleda'nın dul karısının köyünün yanında atlarından iniyorlar, ölen Bleda'nın eşi malına-mülküne sahip olmaya devam ediyor ve göl kıyısındaki kampları gece fırtınada parçalanmış, güç durumda kalmış Doğu Romalılara yardım ediyor. Priskos'un bahsettiği göl tarzındaki bataklık, bugünkü Macaristan'daki Banat'dır. Hatta burası 1514 yılında Lazarus'un yaptığı Macaristan haritası üzerinde de bulunmaktaydı.[52]

Çok daha sonraları elçiler, tamamen ağaçsız bir düzlüğün ortasındaki ordunun bulunduğu yere varıyorlar. Priskos'un belirttiği bu yerleşme yeri Hunların eski bir merkezi idi ve buraya Aetius'un oğlu Carpilio Pannonia üzerinden ulaşmış, Attila da batı seferlerinden sonra Tuna'yı geçerek buraya dönmüştür. Merkezin kesin yönü Priskos'un anlattıklarına göre

belirlenemez. Elçilerin arkalarında bıraktıkları yollarda geçen günlerin sayılmasından da Tuna'dan olan uzaklık kesin olarak tahmin edilemez. Durum, Priskos'da kayıtlı nehir adlarının yardımıyla da açıklanamaz. Bunlar Tuna'dan sonra sırayla şunlardır: Drekon, Tigas ve Tiphesas.[53] Bu nehir isimlerinden hiçbiri diğer kaynaklarca belirtilmiyor. Priskos'dan bir asır sonra Jordanes bir tanesini "Drinka" olarak kaydediyor. Buna karşın ikisini Tisia ve Tibisia olarak belirtiyor.[54] Doğu Romalı elçiler Attila'nın sarayına, Tuna'dan 7 gün süren, birsürü dolambaçlı yolların ardından gelen, başka bir yolun sonunda olan, adına göre tarif edilemeyen birçok nehri geçtikden sonra vardılar. Bu arada bilinen, çok eski zamanlardan beri Crissos (crisia) diye tanınan Köröş nehrini geçmemiş oldukları ve o zamanlar bugünkü Arad şehrinin altından kollara ayrılan, birçok ismi olan Maris (Maros) nehrine geldikleri halde isminin dikkati çekmemiş olmasıdır. Bugün, tarihî kaynaklardan ve arkeolojik malzemelerden Attila'nın başkentinin neresi olduğu anlaşılmamaktadır. Yalnız, umumiyetle tarihçiler burasının Macaristan'da ve Tisa ile Körös nehirleri arasında bir yerde olduğu görüşündedirler. Meseleyi aydınlatabilecek tek ana kaynak olan Priskos'daki bilgilerin kifayetsiz olması meseleyi daha da güçleştirmektedir.[55] Hun başkentinin yeri tesbit edilememesine rağmen Priskos birçok zahmetten sonra ulaştıkları merkezdeki Attila'nın sarayı hakkında şu bilgiyi veriyor: "Birkaç ırmak geçtikten sonra köye geldik. Söylendiğine göre, burada Attila'nın bütün sarayları arasında en muhteşemi bulunuyordu. Saray çok süslü, güzel, direklerle inşa edilmiş ahşap binalar şeklinde idi. Etrafı tahta çit ile çevrilmişti ki, bu müdafaa için değil, süs olmak üzere yapılmıştı. Kral sarayının yanında Onegesius'un sarayı bulunuyordu. Attila'nın sarayından sonra en muhteşemi onunki idi. Bu da tahta çit ile çevrilmiş ise de, Attila'nın sarayı gibi kulelerle süslenmemişti....".[56] Attila'nın başkent dışında başka yerlerde de büyük evleri ve sarayları vardı. Bunlar hakkında çok az şey bilinmektedir. Bunlardan biri Erdel'de ve Maros nehrinin vadisindedir.[57]

Uldız'ın temelini attığı Hun dış politikası gereği Batı Roma İmparatorluğu ile başlangıçta iyi ilişkiler içerisinde bulunan Attila, Doğu Roma'nın hâkimiyet altına alınmasından sonra, politikasında belirgin bir değişikliğe gitti. Artık Batı Roma da boyunduruk altına alınacak ve sıra Sasanilere gelecekti. Çünkü efsaneye göre de bu sırada Harb Tanrısı Ares kılıcının Attila'nın eline geçmiş olması buna işaret sayılıyordu. Bu konuda Jordanes şu bilgileri vermekteydi: "Attila, tabiatı böyle olduğu için büyük işler yapacağına inanan insandı. Onun kendisine güvenini kılıcı sağlıyordu. Bu kılıç, İskit krallarının nezdinde daima kutsal addedilmiştir. Bir çoban inek yavrusunun topalladığını görünce, bu yaranın sebebini de bulamayınca endişeyle kan izlerini takip ediyor. Nihayet kılıca geliyor. Hayvan otlarken bu kılıcın üstüne basmış. Çoban işte bu kılıcı kazıyıp çıkararak hemen Attila'ya getiriyor. O, bu hediyeden dolayı teşekkür ederek, kendisinin bütün dünyanın imparatoru tayin edildiğini düşünüyor ve Ares'in kılıcı ile savaşlarda başarılı olmanın kendisine bahşedildiğine inanıyor",[58] bu anlayışla Hun dış politikasının ağırlık noktası Batı Roma'ya kaymış oluyordu.

Attila Dönemi - Hun-Batı Roma Münasebetleri

Hunların çağdaşı ve ondan sonraki kaynaklara göre, kısa süren fakat onlara sonsuz görünen Attila'nın hükümranlığı, "Avrupa'yı yetim bırakan" bir savaşlar tarihi idi.[59] Binlerce insanı savaşa zorlamıştı. Fakat buna karşın gerçek olan, Attila, hükümranlığının ilk iki yılı boyunca en azından Batı ve Doğu Roma'ya karşı hiçbir savaşı kendisi başlatmamıştı.[60] Buna rağmen Batı Roma, Attila'nın barış severliğine karşı hiç de iyi şeyler düşünmüyordu. Bleda'nın ölümünden sonra, Hun meselesiyle uğraşan Carpilio ve Senatör Cassiodorus elçi olarak Attila'ya gönderildi. Attila, elçiler ile yaptığı görüşmeler sonucunda aradaki barışın süreceğine dair söz verdi. Bazı kaynakların söylediği gibi barış, Cassiodorus'un cesur ve parlak konuşması sayesinde değil, Batı Roma'nın verdiği tavizler neticesinde

gerçekleşti. Bunun neticesinde Sava kıyısındaki Pannonia toprakları Hunlara bırakıldı. Diğer Pannonia bölgeleri ise zaten daha önceleri Hunların eline geçmişti.[61] Aynı zamanda Attila'ya Magister Militium unvanı tevcih edildi. Yeni unvan, rütbeye uygun olarak yıllık düzenli bir gelir anlamına geliyordu. Gerçekte ise, Batı Roma'dan alınan bir haraçtı.[62] Bu esnada Batı Roma askerî savunma hattı, Norikum Mediterraneum, Valeria Media, Poetovio (Ptuj/Pettau) ve Drava'dan geri çekildi. Hunlar ile görüşmeler devam ederken, Britlerden (Britanya ahalisi) 446 yılında yardım istendiğine dair Aetius'a uzun bir mektup geldi. Fakat Attila'nın gücü karşısında bir Hun saldırısından korkan Roma yönetimi, yardım isteğini karşılıksız bıraktı. Bu arada beklenmedik bir durum karşısında Attila'nın Doğu Roma'ya yönelmesi, Batı Romalıları belirli bir süre rahatlattı.[63]

Anatolius Barışı'ndan sonra Attila karşısında çaresiz kalan Doğu Roma için tek kurtuluş yolu, Attila'nın ortadan kaldırılması idi. Bu sebeple bir suikast tasarlandı. Bu sıralarda, Doğu Romalıların Hunların ele geçirdiği bazı bölgelerden uzak durmaları kaçakların iade edilmesi ve bunların askerî kuvvet olarak kullanılmaması istekleriyle dolu Attila'nın mektubunu getiren Hun elçileri Edekon ile Orestes İstanbul'a gelmişlerdi. İmparatorun başvekili Hadım Chrysaphius, tercüman olan Bigila ile bir plan hazırladı. Daha sonra imparatorun da onayladığı plana göre, çok para ile aldattıklarını sandıkları Attila'nın yakın adamı ve muhafızlarının başı olan Edekon ülkesine geri döndüğünde Attila'yı öldürecekti. Bunun için geri dönen Hun elçileri ile birlikte Maximinos başkanlığında, Priskos'un da dahil olduğu bir Doğu Roma elçilik heyeti Attila'ya gönderildi. Heyetin başkanı Maximinos ile Priskos'un bu plandan haberi yoktu. Bigila ise tercüman vazifesi ile bulunuyordu. Gerçekte ise suikast için gerekli parayı ve rabıtayı sağlayacaktı. Fakat Edekon'un Attila'ya herşeyi anlatmasıyla suikast planı açığa çıktı. Bunun üzerine Attila, üzerinde suikast için kullanılacak para ile birlikte Bigila'yı yakalatarak tutuklattı. Romalıların Attila'dan kurtulmak için son ümitleri de böylece tükendi.[64]

Uzun bir yolculuktan sonra Attila ile görüşmek bahanesiyle elçilerin Hun ülkesine geldikleri sırada, Hun dış politikasında büyük değişikliklerin meydana geldiği görüldü. Bu ana kadar ittifak halinde bulunan Batı Roma'ya karşı Attila'nın tutumu değişmeye başladı. Dünya hâkimiyetini gerçekleştirmek için Doğu Roma'dan sonra sırada Batı Roma Devleti vardı. Bu sebeple acz içindeki Doğu Roma'nın hazırladığı plandan baştan beri haberi olan Attila, onlarla yeniden antlaşma imzaladı. Bu sırada Batı Roma'ya karşı girişmeyi düşündüğü seferi meşrulaştırmak için bahaneler aradı. 441 yılında Sirmium'un kuşatılması sırasında cereyan eden hadiseyi gündeme getirdi.[65] Attila'nın bu diplomatik manevraları Priskos'da şu şekilde anlatılmaktaydı:

"Yedi gün yol gittikten sonra bize kılavuzluk yapan İskitlerin emriyle bir köyde durduk.

Söylediklerine göre Attila da bu köye gelecek ve biz de arkasından gideceğiz. Burada Batı Romalıların elçileriyle karşılaştık. Onlar da bizim gibi Attila'ya sefarete gelmişlerdi. Bunlar arasında Comes unvanını taşıyan Romulus, Norikum (Noricae) vilayeti valisi Promutus, askerî kumandan Romanus vardı. Aetius'un Attila nezdine kâtip olarak gönderdiği Constantius ve Edekon ile birlikte olan Oretes'in babası Tatulus da bunlarla beraberdi. Fakat bu son iki kişi elçilik heyetine dahil olmayıp bunlarla birlikte seyahat ediyorlardı. Constantius bunlarla İtalya'da tanışmıştı. Tatulus'un ise Romulus ile akrabalığı vardı. Çünkü oğlu Orestes Romulus'un kızı ile Noricum'un Patavione şehrinde (Avusturya'nın Yugoslavya sınırı) evlenmişti. Elçiler ise Attila'yı teskin etmek ve gönlünü almak için gelmişlerdi ki, Attila Constantius'dan altın kadehler aldığı için Sylvanus'u talep ediyordu. Bu Constantius Batı Galyalı idi. O da şimdiki Constantius adlı halefi gibi Attila ve Bleda nezdinde kâtip olarak gönderilmişti. İskitler Pannonia şehri olan Sirmium (Mitrovica)'u

muhasara ettikleri zaman Constantius, şehrin piskopasından şehir alınır ve hayatta kalırsa kendisini ve esir edilen şehir sakinlerini fidye vererek kurtarması için altın kadehler almıştır. Şehrin zabtından sonra Constantius bu mesele ile alakadar olmayıp bir iş için Roma'ya gittiği zaman, kadehleri Sylvanus adlı birisine altın karşılığında rehin vermiş ve belirli bir zaman zarfında ödünç altınları iade edip rehin verilen kadehleri geri almazsa Sylvanus onları istediği gibi kullanabilir diye şart koşmuştu. Bunlar duyularak Constantius Attila ve Bleda tarafından kazığa oturtularak öldürülmüş ve Attila da bu Sylvanus'u talep etmişti. Çünkü onu hırsızlıkla itham ediyordu. Bunun için Batı Roma imparatoru ve Aetius tarafından elçiler gelerek Sylvanus'un kadehleri Constantius'dan rehin olarak aldığını, sonra Tanrı'ya takdim edilen kadehler kendisi tarafından kullanılmayacağı için bu kadehleri bir rahibe sattığını anlatmak, bu doğru sebepler ve Tanrı korkusu için kadehleri istemekten vazgeçer ise, bu kadehlerin karşılığı olan altınların verileceğini, fakat hiçbir kabahati olmadığı için Sylvanus'u talep etmemesini rica edeceklerdi. Elçiliğin seyahat maksadı bu idi".[66]

Campus Mauriacus Savaşı

Attila, Batı Roma üzerine yapacağı sefer için hazırlanırken, bir yandan da diplomatik ataklarını sürdürdü. Batı Roma imparatoru III. Valentinianus'un kız kardeşi Honoria, imparator tarafından tahta ortak olmaması için bekar kalmaya zorlandı. Fakat 449 yılında sarayda patlak veren bir skandaldan sonra İstanbul'a gönderildi ve sarayda göz hapsinde tutuldu.[67] Aşağılanan Honoria, 450 başlarında gizlice Attila'dan yardım istedi. Ayrıca ona altın bir nişan yüzüğü de gönderdi. Bu teklifi kabul eden Attila, Valentinianus'dan nişanlısının hissesine düşen Galya bölgesini başlık (drahoma) olarak istedi.

Attila karşısında zor durumda bulunan kuzeni II. Theodosios'un da bu talepleri desteklemesinden korkan imparator, Honoria'yı 450 ilkbaharında Roma'ya geri çağırdı. Ardından göstermelik bir evlilikle kardeşini gelin etti.[68] Bunun üzerine savaş tehdidinde bulunan Attila, Batı Roma İmparatorluğu'nun yarı hükümdarı gibi davrandı. Ordusunu harekete geçirirken hedef şaşırtmak ve Batı Roma'yı iyice hazırlıksız yakalamak için, gayesinin Hun ülkesinin kuzeyinde oturan Germenlerin isyan teşebbüslerini bastırmak olduğunu söyledi. Bu arada Batı Roma İmparatorluğu'na da haber göndererek Romalıların dostu olduğunu, ordusu ile de ihtiyaç duydukları anda yardım edeceğini bildirdi. Ayrıca Frankları mağlûp ettikten sonra, Frank devletinin dağılması ve kralın ölmesi

üzerine kralın büyük oğlunun kendisinden yardım istediğini de bahane etti. Halbuki Attila'nın esas hedefi Germenler ve Vizigotlar ile ittifak yapmak idi.[69] Bu arada Doğu Roma imparatoru II. Theodosios, 26 Temmuz 450 yılında av esnasında atından düşerek ağır şekilde yaralandı ve iki gün sonra öldü. Bunun üzerine tahta Markianos geçti (450-457). Kendisini kiliseye adamış olan Theodosios'un kardeşi Pulcheria ile evlenerek, kendisine gerekli olan devlet otoritesini tesis etti. Birçok bakımdan zor durumda olan yeni Doğu Roma imparatoruna da isteklerini kabul ettiren Attila, arkasını da böylece sağlama almış oldu.[70] Attila'nın bu planları hakkında Jordanes şu bilgileri vermekteydi: "Vandal kralı Geiserik Attila'nın bütün dünyayı silahlanmaya götürdüğünü anladığında, ona çok hediyeler vermeye başladı.

Geiserik'in korktuğu şey, Vizigot kralı Theoderik'in kardeşi için intikam alabileceği idi. Çünkü Geiserik'in oğlu ile evliydi ve ilk başlarda da iyi geçiniyorlardı. Fakat daha sonra çocuklara kötü muamelede bulunmaya başlamıştı ve onu zehirleme veya kulaklarını kesme ile korkutuyordu. Bu durumda onu babasının yanına Galya'ya gönderdi. Bu şikayet çok korkunç bir görünüm sunuyordu. Bu hem yabancıların hem de babasının kin

duygusunu arttırmıştı Rüşvetlerle Geiserik'i savaş planında kuvvetlendiriyor ve İtalya'daki Roma kralına bir heyet gönderiyordu. O, araya ikilik sokmayı umuyordu. Böylece savaşta yenemediklerini de içten çökertecekti. Attila, ona hiçbir şekilde Romalılarla aralarındaki dostane ilişkilerinin zedelenmeyeceğini bir nevi garanti veriyordu amacının sadece Vizigot kralı ile olan kavgayı sonuçlandırmak olduğunu söylüyordu. Onun artık böyle dostane kelimelerden hoşlanacağını düşünerek mektubunda iltifatlar yağdırıyordu. Aynı şekilde Kral Theodorik'e de bir mektup göndermişti. Onu Romalılarla olan bağı koparmaya çağırıyordu. Bunu yaparken de daha önce yapmış olduğu seferleri de hatırlatmayı ihmal etmiyordu. Valetinianus, Vizigotlara ve krallarına, Attila'dan gelen metinle ilgili bir mektup göndermişti:

"Akıllılık size yakışıyor. Yüce millet!: Turanlara karşı dünya üzerinde birleşelim. İlk etapta savaş için değil sadece onun izni dairesinde birleşelim. O kendini tatmin etmek için şiddet kullanıyor. Hak ve kanunları çiğniyor. Evet o hatta tabiatın da bir düşmanı. Tüm insan topluluklarına karşı gelerek onların kinini kazanıyor. Şimdi düşünün. Sizden rica ediyorum. Siz bunu kesinlikle unutmazsınız. Siz Hunlarla aynı şartlar altında savaşıp yenilmezsiniz. Komplolarla yenilirsiniz. Biz kendi açımızdan olayı değerlendirdiğimizde siz bu haksızlığa tahammül edebilir misiniz? Siz silahşör bir milletsiniz bu yüzden bizimle birleşin. Yaşadığınız toplumu düşünerek yardım edin. Biz sizinle birleşmeye ne kadar arzuluysak ve istiyorsak düşmanlarımızın planları bunu gerekli kılıyor. Bu ve buna benzer kelimelerle Valentinianus'un gönderdiği adamlar Theoderik'i ikna etmeye çalıştılar. Theoderik de onlara cevap olarak şu metni gönderir: "Sizin isteğiniz yerine gelmiştir. aramıza düşmanlık sokmayı başardınız. Biz onu takip edeceğiz, bizi nereye çağırırsa çağırsın biz oraya gideceğiz. Attila kendini sayısal olarak çok ve güçlü, kazandığı zaferlerle şişire dursun Gotlarla savaşmayı bileceklerdir. Sağlam bir nedenle yürütülen savaş zor bir savaş değildir. Allah tarafından ona bir güç verilmiş, onun için onları savaşta hiçbir şey korkutamamış. Kral ve yardımcılarının (vezirlerin) yardıma, desteğe ihtiyacı vardır. Devletin geleceği için bu desteği halk bunlara verir. Hunlarla çarpışmak için tutuşuyorlar. Kral büyük bir ordu topluyor ve dört oğlu olan Friederich, Evrikus, Retimer ve Himmerith oğullarını eve yolluyor. Thorismund ve Theodorik oğullarını da savaşa giderken yanına alıyor. Romalılarla Vizigotlar arasındaki antlaşma o kadar kolay meydana gelmemiştir".[71]

Priskos ise bu konuda şunları yazar:

"İlk önce Attila'ya Theodosios'un ölümünden sonra Markianos'un yönetime geldiğini (imparator olduğunu) bildirince, Attila Honoria'nın başına ne geldiği hususunda münaazada bulunmak üzere Batı imparatoruna adam gönderdi. Kendisinin evlenmek istediği Honoria'nın kendisine lâyık olmadığı için gitmesine müsaade etmedikleri bildirilince, ona çok yüksek yetki verilmedikçe kendisinin ona yardım getireceği bildirildi. Doğudaki Romalılara haraçların tespiti için adamlar gönderdi. Fakat iş başarılamayınca elçiler her ikisinden geri geldiler. Çünkü Batı'ya hükmeden kişi Honoria'nın onunla evlenmek istemediğini, başkasıyla evli olduğu için onunla evlenemeyeceğini, yönetimin Honoria'ya bağlı olmadığını, zira Roma İmparatorluğu yönetimine kadınların değil, erkeklerin sahip olduğu cevabını verdi. Theodosios devrinden beri Doğu Romalılardan biriken vergiyi isteyince, Romalılar, emri altında yerleşip haraç verenlerden pasif durana bol bol altınlar verileceğini, savaş tasarlayana adamlar ve kendi kuvvetlerinden daha aşağı olmayan silahlar teklif edeceğini cevaben söyledi. Böylece Attila değişik düşüncelere çekiliyordu. İlk önce bunlara mı saldırsam diye zihni şüphe içinde kalıyordu. Nihayet, öncelikle daha tehlikeli olan Batı'ya orduyu götürmek daha iyi göründü. Zira orada kendisi için sadece İtalyalılarla değil, aynı zamanda Gotlar ve Franklarla da mesele vardı. İtalyalılarla büyük bir hazineyle birlikte Honoria'yı da kendi yanında getirme meselesi,

Gotlar ve Genserik'le teveccühe lâyık olma meselesi.

Attila'nın Franklara karşı savaşı onların krallarının ölümüne ve onların çocuklarının krallığının mahvına sebep oldu. Çocuklardan büyüğü Attila'yı, küçüğü ise Aetius'u yardıma çağırmıştı (Yani Attila ve Aetius'a kaçmıştı). Omuzlarının üzerine dökülmüş sarı, sık saçları ile onu Roma'da elçilik heyetinde görüyoruz. Onu Aetius oğlu mevkiinde evlat edinmiş ve kendisi ve imparator tarafından birçok hediyelerle donatılmıştı. Bu sebepten Attila, bu işe girişmeden önce tekrar elçilerini Honoria'yı istemek üzere İtalya'ya gönderdi. Zira onun kendisiyle nişanlanmış olduğunu, bu meselenin güvenirliliğini temin için elçiler aracılığı ile yüzüğünü göndermiş olduğunu ispatlamak için yüzüğü Romalılara elçiler vasıtasıyla gönderdi. Hırslı bir kimse olan Attila, Honoria'nın babasından intikal eden mirasın, yani Valentinianus'un hâkimiyetinin yarısını istedi. Ama Batı Romalılar ilk görüşlerinde ısrar ettiklerinden ve Attila'nın isteklerini reddettiklerinden kendisi orduyu bir araya toplayıp daha büyük bir kuvvetle savaşa hazırlandı".[72]

451 yılı başlarında Attila, Hun ve müttefiklerinden oluşan oldukça büyük sayıdaki gücü Galya'ya doğru harekete geçirdi. Bu arada sefere çıkmadan önce Doğu-Batı Roma imparatorlarına birer elçi göndererek, "Hem benim hakimim hem de senin hakimin olan Attila, hiç vakit kaybetmeden bir saray yaptırmanı ve oraya kendisini kabul etmeni emir buyurdu", mesajını iletti.[73] Böylece daha başlangıçta korku salarak, büyük bir psikolojik üstünlük elde etti. Zaten Jordanes'in dediği gibi "Bu kurnaz adam harpte silah kullanmadan önce, yalan ve hileyi çok iyi kullanıyordu".[74] Esasını Hunların oluşturduğu orduda, en büyük ağırlığı Germenler oluştururdu. Bunun dışında hayli kalabalık olarak kralları Ardarik ve Valamir'in komutasındaki Gepidler ve Ostrogotlar ile, Rugi, Skir, Quad, Alaman, Herul, Thüring, Burgund ve Franklar da Hun ordusunun diğer kısmını meydana getirdi.[75] Attila ordusunu iki kısma ayırdı. Bir kısmını Tuna'nın sağ kıyılarındaki Roma kalelerinin ele geçirilmesine memur etti. Diğer kısım ise Tuna'nın sol sahillerinden ilerleyerek güzergâhları üzerindeki kavimleri itaat altına almakla yükümlü idi. Sonunda iki ordu Ren sahillerinde birleşti.[76] Attila Galya'ya doğru ilerlerken, Germenlerden bir kısmını yedek olarak geride bıraktı. Ayrıca az sayıdaki bir Hun atlı birliğini, İranlılara karşı ayaklanan Ermenilere destek gayesiyle gönderdi. Az sayıdaki Hun atlıları, Kafkas geçidindeki İran sınır barikatlarını yaramadı. Bu sebeple 26 Mayıs 451'de Avrair bölgesindeki trajik savaşta Ermenilerin korkunç yenilgisine mani olamadı.[77]

Galya'ya doğru harekâta başlayan Attila, Ren nehrini geçerek Galya'nın kuzeydoğusundaki şehirleri ele geçirmeye başladı. Bu arada, Galya'da Romalıların dostu olarak bulunduğunu, gayesinin hâkimiyeti altından kaçan Vizigotları tedip etmek olduğunu ilan etti. Muazzam Hun ordusu karşısında şehirler birer birer teslim oluyor, kaleler ele geçiriliyordu. Roma kuvvetleri bile ric'ata mecbur olmuş ve Loire sahillerinde toplanmıştı. Hun ordusuna karşı koyacak hiçbir kavim bulunmuyordu. Bazı Burgund ve Frank grupları mukavemet etmek istemişlerse de, Hun ordusu tarafından mağlûp ve perişan edilmişlerdi. Galya bölgesindeki şehirlerden sadece Paris ile Troyes Hun saldırısından kurtulabildi. Bunun üzerine halk arasında, iki şehrin azizler tarafından korunması sayesinde kurtulduğu inancı doğdu.[78]

Attila ilerlemesine devam ederken, arkasında kuvvetli bir kale olan Metz'i bırakmak istemediğinden şehri muhasara etti. Fakat şehir müthiş bir mukavemet gösterdiğinden muhasarayı kaldırarak çekilmek isterken kalenin bir tarafının yıkıldığı haberi gelmesi üzerine, şiddetli bir hücumla 7 Nisan tarihinde şehri elegeçirdi.[79] Grégoire de Tours kroniğinde Metz'e gelen Hunlar hakkında şu bilgileri vermekteydi: "Hunlar Pannonia'yı terk ettikten sonra, Paskalya bayramından bir akşam önce Metz'e geldiler. Şehri tahrip ettiler.

Bir çok insanı hatta rahipleri bile öldürdüler. Koca şehirde rahip Stephan'ın oratoryası dışında hiçbir şey kalmadı. Bu oratorya hakkında duyduklarımı anlatmadan geçemeyeceğim. Söylenenlere göre düşmanlar şehre gelmeden bir gün önce, rahip Stephan bir konuşma yapmış ve bu konuşmada insanlara şehirlerini korumalarını, şehri koruyamazlarsa bile en azından oratoryayı korumalarını söylemiş. Havârîler de şehrin çok günahkâr olduğunu ve korunamayacağını ancak oratoryanın sağlam kalabileceğini söylemişler. Hiç şüphesiz bu oratorya onların sayesinde ayakta kalmıştır". [80]

Metz şehrinin yanmış harabelerini arkasında bırakarak ilerlemesine devam eden Attila, Reims şehri önlerine geldi. Bu muhteşem ordunun hareketini öğrenen ahali şehri terk ederek civara kaçtı. Şehirde yalnız piskopos Nicasius ile birkaç kişi kalmıştı. Hun ordusu bunun üzerine hiç mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirdi.[81] Daha sonra Attila ordusu ile güneybatıdaki Orleans şehrine geldi ve Loire taş köprüsü ile korunan, çevresi yuvarlak kalelerle sağlamlaştırılmış şehri muhasara etti. Köprünün çok büyük bir ehemmiyeti vardı. Çünkü oraya sahip olan, Vizigotların ülkesine giriş ve çıkışa hakim oluyordu. Köprü başındaki muhkem şehir Orleans da önemliydi. Şehir yeteri kadar ahalisi ve gücü olmasına rağmen böyle bir kuvvete daha fazla dayanamazdı. Nitekim Alanların kralı ve şehrin sahibi Sangiban Hunlara katılarak şehri teslim etmeye karar verdi.[82] Bu sırada Aetius da, Galya bölgesindeki barbarlardan oluşan Roma ordusuyla Galya'ya geldi. İlk iş olarak Vizigot kralı I. Theodorik'in yardımını sağlamaya çalıştı. Yaklaşan tehlikenin büyüklüğünü sezen Theodorik Aetius'a yardım etmeye söz verdi. Vizigotların merkezi Toulouse'de dört oğlunu bırakıp, büyük oğlu Thorismund ile Theodorik'i alarak Aetius'la buluşmak için yola çıktı.[83] Gotların Aetius'la işbirliği yapması hususunda Sidonius şu bilgileri kaydetti: "Aetius Alpler'i terkeder etmez, Gotların can düşmanları olan Hunları ülkelerinde her an beklediklerinin haberini aldı. Bunun üzerine cesaretini toplayarak Avitus'un yanına gitti ve Hunlar karşısında Gotlar ile Romalıların birleşmesi için yardım istedi. Avitus bu teklifi kabul edince, Aetius yola çıkarak Hunların izlerini takip etti. Gotlar, kendilerine söylenen sözleri dinliyorlardı. Çünkü rezil olmak yerine her türlü kötülüğü göze alıyorlardı".[84] Bu arada Sangibus'ın verdiği kararı da haber alan Aetius, şehrin müdafaasına derhal askerî kuvvetler sevk etti. Attila şehri zapt etmek istediyse de, mühim bir müdafaa ile karşılaştı. Ahalinin bu direnişi, Aetius ve Theodorik'inde askerleriyle şehrin yardımına gelmesini sağladı.[85]

Vizigot kralı I. Theodorik, Attila ile hareket eden Alan, Burgund, Frank, Sarmat, Saksonlar gibi Galya ordusunun büyük bölümüyle karşı karşıya geldi. Attila, savaş için uygun bir yer aramak ve rakiplerini oraya çekmek için geri çekildi.[86] Bu sırada ordunun moral gücünü arttırmak gayesiyle topladığı askerlere bir konuşma yaptı. Jordanes'in yazdıklarına göre Attila şunları söylemiştir: "Ordusunun sendelemeye başladığını gören Attila, onları şu sözleriyle cesaretlendirmeye çalıştı: Bu kadar çok kavim üzerinde kazandığınız zaferlerden sonra, şimdi dünyayı istilâ etmek üzere olduğunuz sırada sizi gayrete getirmeyi uygun bulmam. Çünkü bu ancak acemi komutanlara, tecrübesiz orduya karşı söylenir. Zaten savaştan başka bir şey tanır mısınız ki siz. Bir erkek için, elinde silâhı ile intikamını alması kadar güzel bir şey var mıdır? Tabiatın, kalbi intikam hırsıyla doldurması en büyük lütuftur. Bunun için her halükarda düşmana hücum edelim. Çünkü daima ilk hücum eden daha cesurdur. Bu birleşmiş çeşitli kavimleri önemsemeyiniz. Zaten müdafaa için birleşme de korku alametidir. Görüyor musunuz? Daha hücumdan evvel onları korku sardı. Tepelere çıkmak istiyorlar. Fakat buraları da onları kurtaramıyacak. Düz yerlerde sığınacak yer arayacaklar. Bunu da başaramayacaklar. Romalıların pek beceriksiz silâh kullandıklarını biliyoruz. Bunun onlar için ilk başarısızlık belirtisi olduğunu söyleyemem. Fakat toz tabakası onların aleyhindedir. Disiplinsiz bir surette birleşerek kalkanlarıyla savunma yapmak istiyorlar. Bunlara asla önem vermeyerek Alanlar ve Vizigotların üzerine hücum

ediniz. Burası savaşın en çetin olacağı yöndür. Sinirler kesilince, uzuvlar düşer ve kemikler çökerse vücut kendini tutamaz. Kalpleriniz heyecanlansın, adetiniz üzere heyecanla hücum ediniz. Silâhlarınızın kuvvetini, Hunların azametini gösteriniz. Eceli gelen rahat yatağında da ölür. Savaş olmamış olsa idi bu kadar kavim üzerinde Hunlar hakim olarak kalabilir miydi? Maeotisin kapalı, gizli yollarını asırlardan beri atalarımıza niçin açtı? Başarıdan eminim. Bu savaş meydanı Hunlara iyi gelecek, talih vaadetmektedir. Düşmana ilk oku ben atıyorum ki, okumun değdiği adam ölmüş insan demektir. Zira Attila savaş yapmaktadır".[87]

Ayrıca Attila bu sırada civarda askerlerin bulduğu kâhinden, bu savaştan kimin galip geleceğini sormuştu. Ayrıca bir koyun kesilerek, kürek kemiği ateşte yakılmış, kemiğin ateşte aldığı şekille harbin neticesi öğrenilmeye çalışılmıştı. Çıkan falın neticesine göre düşman komutanı ölecekti. Fakat Hunlarda mağlûp olacaktı.[88] Her ne kadar Türkler'de kürek kemiğini yakarak fala bakmak adeti biliniyorsa da,[89] kaynaklarda Attila için verilen bilgilerin teferruatı tam olarak anlaşılmamaktadır.

Günümüze kadar ulaşan bilgilere, özellikle Galya kaynaklarına göre iki ordu, Maurica veya Mauriacum bölgesini çeviren ve antik şehir Trecas'den (Tricassis-Tricassira-Troyes) 5 Roma mili (yaklaşık 7,5 km.) uzakta bulunan düzlükte karşılaştılar. Yani Campus Mauriacus veya Mauriacum Campanum'da karşı karşıya geldiler. Diğer coğrafî anlamda Campania denen düzlükte, Seine (Sen) nehrinin sol kıyısında ve Galyalı olmayan yazarlar tarafından söylenen Catalaunum'da savaş olmamıştır.[90]

Harbin zamanı tam olarak bilinmemekteydi. Aureliani 14 Haziran'da Attila'nın kuşatmasından kurtuldu. Yaklaşık 180-200 km. uzunluğundaki bir alandan geri çekilme hazırlıkları en az iki hafta sürdü. Bu açıdan savaş Haziran ayının son günlerinde olmuş olmalıydı.[91] Tricassis önündeki 5. mili gösteren tâcın çevresindeki bölge, tahminen Sen nehrinin geçiş yerinden yararlanılarak Aureliani- Tricassis ana çizgisi boyunca yapılan şiddetli çarpışmanın bir yeriydi. Düzlükteki savaş kuzey, kuzeybatı yönünde ağırlık kazandı.[92] Tricassis'in kuzey-batısında Sen kıyısının solunda kurulmuş küçük Antik kent Brolium'un 18 km. yakınında, Attila'ya tabi Germen savaşçıları, savaştan önce veya hemen sonra Tricassis başpiskoposu aziz Lupus'un emriyle kralın önüne çıkmak isteyen Maximianus'u ve onun yol arkadaşlarını öldürdü. Bu durum Hunların sağ kanadının Brolium'un yanında bulunan Sen nehrinin diğer önemli geçiş yerini savundukları veya savaştan sonra oradan, Pouan-sur-Aube yönüne doğru çekildiklerini gösterdi. Brolium, Orta Çağ'ın ilk zamanlarından beri, Hun devrinde ölen birisinin adını taşıdı (Saint Mesmin). Olaylar bu isimle hiçbir zaman var olmamış olan kutsal Memorius ile ilgili efsanelerde farklı anlatıldı.[93] 30 ile 50 bin arasında olduğu kabul edilen Hun askerlerin sayısı (o devre göre hayli fazla bir sayı idi), eski ve yeni tarihçiler tarafından oldukça çarpıtıldı.[94]

Öğleden sonra üçten, akşam karanlığı çökene kadar süren dehşet verici savaşta kimse galip olmadı Attila, karanlık çökerken karargâhına döndü, tahta araba ve eyerlerden bir set oluşturdu. Vizigot-Roma ordusu, Hunların yoğun ok yağmuru sebebiyle, karargaha saldıramadı ve karanlığın çökmesi sebebiyle onlar da karargahlarına geri döndüler. Aetius ise geceyi kalkanların koruması altında geçirdi.[95] Hun karargahının yahut savaş yerinin yakınlarında son zamanlarda bir Hun kazanına ait kırık bir parça bulundu. Bunun Attila'nın akrabası olduğu iddia edilen ve savaşta ölen Laudarik'in gömülmesiyle ilgili olup olmadığı kesin olarak saptanamadı.[96]

Vizigot kuvvetleri atından düşen ve o sırada Ostrogot soyundan Andagis tarafından mızrakla öldürülen kralları I. Theodorik'in cesedini de yanlarına alarak, savaşta başından

yaralanan tahtın varisi Thorismund'un krallığını emniyet altına almak için hızla yurtlarına döndüler.[97] Diğer müttefikler dağıldı. Aetius ise, fazla önemi olmayan kendi askerleri ile bir süre karargahta kaldı. Daha sonra Tricasis başpiskoposu Lupus'un Ren nehrine kadar yol gösterdiği Attila'yı takip etmek istedi. Fakat perişanlığından bunu başaramadı.[98] Ülkesine geri dönen Attila, bu sırada Tuna üzerinden kendisine gönderilen ve görüşmek isteyen askerî üst komutanı Apollonius başkanlığındaki Doğu Roma elçilik heyetini kabul etmedi. Vergilerin ödenmesini isteyerek, onları yeni bir harple tehdit etti.[99]

Hunlar ile Batı Roma arasında vukuû bulan bu savaş Jordanes tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Romalıların tarafında düşmanları yenmek için bir çok ordu gruplarını toplamış olan Aetius vardı. Franklar, Sarmatlar, Ripariolenler, Brionerler ve bazı Germen kavimleri Aetius'un emrinde bulunuyordu. Catalounum ya da başka bir adıyla Maunak kırlarında olay neticelendi. Bu kırlar bir çok halkın savaş alanını oluşturuyordu ve herhangi bir entrika olmaksızın açık kırlarda savaşılıyordu.

Peki neden yapılıyordu bu şiddetli savaşlar? İnsanların birbirlerine silâhlarla saldırmalarına sebep olan bu nefret nereden kaynaklanıyordu? İnsanların sadece liderleri için yaşadıkları bilinen bir gerçektir ve bir tek bu liderin sözüyle binlerce insan savaşıyor. Sonuçta yüzyıllar boyunca tabiatın yarattığı güzellikler bir anda yok olup gidiyor. Asıl savaşın kendisine geçmeden önce bu ünlü, büyük ve karmaşık savaşın öncesinde gelişen olayları anlatmak istiyorum:

Alan kralı Sangibanus, tehdit edici gelecekten korktuğu için, Attila'ya teslim olacağına ve bulunduğu Orleans şehrini ona vereceğine söz vermişti. Ancak Aetius ve Theodorik bunu öğrenince, Attila'nın gelişinden önce şehrin etrafına yüksek duvarlar yaptırdılar ve Sangibanus'u da gözetlediler. Bundan korkan ve güvendiği insanların ihanetini gören Attila, savaşı başlatmamak için bir süre oyalandı. Kaçmayı düşündü, ancak bunu gururuna yediremedi ve sonunda falcıların yanına giderek gelecek hakkında bilgi istedi. Falcılar geleceğin Hunlara kötülük getireceğini, ancak düşman liderinin öleceğini söylediler. Bunun üzerine Aetius'un ölmesini isteyen Attila kötülük pahasına da olsa savaşı başlattı.

Savaş daha önce belirtildiği gibi Catalaunum'da gerçekleşiyordu. Burası oldukça yüksek bir yer olduğu için her iki taraf da bu yüksekliğe yerleşmeye çalışıyordu. Sağ bölgeyi Hunlar, sol bölgeyi ise Romalılar, Vizigotlar ve yardımcı grupları kaplıyordu. Savaş, önce boş kalan bu yüksekliğe yerleşmek için alevlendi. Sağ kanadı Theodorik ve Vizigotlar, sol kanadı Aetius ile Romalılar, orta kısmı ise, kaçmaması için Sangibanus tutuyordu. Hunlarda ise ortada Attila bulunuyor kanatları ise değişik kavimlerden oluşan halklar oluşturuyordu. Bunlar arasında Doğu Gotlarının liderleri Valamir, Theodemir ve Videmer, ayrıca Attila'nın akıllılığı sebebiyle çok sevdiği Ardarik ve ordusu da bulunuyordu. Hepsi istisnasız Attila'nın sözünü dinliyor ve onun komutlarına göre hareket ediyorlardı. Attila hepsini yönetiyor ve tek başına kaderleri hakkında karar veriyordu. Savaş, daha önce de belirtildiği gibi uygun yere gelebilmek için başladı. Attila, ordularına dağın zirvesine ilerlemelerini emretti. Ancak Thorismund ve Aetius, onlardan daha çabuk davranıp zirveye ulaştılar ve gelen Hunları yukarıdan püskürttüler.

Ordusunun sendelemeye başladığını gören Attila, onları cesaretlendirmeye çalıştı. Attila'nın sözlerini duyan ordu, kendini toparlayıp düşmana saldırdı. Çağın gördüğü en şiddetli, en büyük savaş gerçekleştirildi. Savaş, korkunç, sonu belirsiz, hiçbir yerde ve hiçbir zaman görülmemiş şekilde kanlı ve kızgındı. Savaşın yapıldığı yerin sol tarafından akan nehrin suları ölü ve yaralıların kanı ile renk değiştirmişti. Susamaktan içleri yanıp, ağızları kuruyan yaralılar, derenin kenarına geldiklerinde, onu ölülerin cesetleri ile dolmuş

buldular ve dudaklarını ancak yaralıların kanı ile ıslatmak zorunda kaldılar. Bu çarpışmada Theodorik, atıyla ordusu arasında dolaşıp, onları savaşa cesaretlendirmeye çalışırken, atından düşüp kendi adamları tarafından ezildi. Böylece falcıların Attila'ya söyledikleri doğru çıktı. Ancak Attila, bunun Theodorik için değil de Aetius için geçerli olacağını ummuştu. Vizigotlar Alanlardan ayrılıp Hunlara saldırdılar. Attila son anda sığınağa, ki bu sığınak bir sürü at arabasının oluşturduğu yuvarlak bir duvardı, kaçarak hayatını kurtarabildi. Kral Theodorik'in oğlu Theodorismus karanlığın etkisiyle yolunu şaşırıp düşmanların bölgesine girdi ve ancak onu arayan arkadaşlarının yardımıyla kurtulabildi.

Ertesi sabah Romalılar, bir çok ölünün bulunduğu alanda hiçbir Hunlu'yu göremeyince savaşı kazandıklarını sandılar. Ancak Attila'nın, korkak birisi gibi kaçmadığını, sadece kesin bir yenilgi söz konusu olduğu için geri çekildiğini de biliyorlardı. Çünkü Attila, kesinlikle bir kaçak gibi davranmıyordu. Uzaktan silâh sesleri ve gürültüleriyle varlığını belli ediyordu. Bu şekilde, yenilmiş olduğu halde bile düşmanlarını korkutabiliyordu. Düşmanları ona nasıl davranacaklarını düşünüyorlardı. Sonunda onun etrafını sarmaya karar verdiler. Attila ise sığınağın önüne büyük bir ateş hazırlatmıştı. Böylece, düşmanın gelmesi halinde, onların eline düşmektense ateşe atılıp ölmeyi tercih etmişti.

Bu sırada Vizigotlar krallarını, oğulları da babalarını merak ettikleri için onu aramaya koyuldular. Onu, bir çok cesedin bulunduğu alanda ölü olarak buldular. Büyük ağıtlarla ve geleneklerine uygun bir seremoni ile oradan alıp götürdüler. Thorismund (Theodorik'in en büyük oğlu) babasının ölümünün etkisiyle, Hunlardan nasıl öç alabileceklerini Aetius'a sordu. Aetius da, Hunların yok edilmesinden sonra Gotların Roma İmparatorluğu için tehlike oluşturabileceğini düşündüğünden, Thorismund'un ülkesine dönüp yönetimi ele almasını tavsiye etti. Çünkü babasının ölümünden sonra kardeşleri miras için harekete geçip karışıklık meydana getirebilirlerdi. Bunun bir hile olduğunu anlayamayan Thorismund, Hunlarla savaşmaktan vazgeçip Galya'ya ülkesine döndü.

Dünyaca ünlü bu savaşta, her iki taraftan da 165.000 kadar insan ölmüştü. Attila, Gotların ayrıldığını öğrenince içinde bir zafer hissi uyandı."[100]

Attila'nın batı seferine dair Prosper Tiro'nun kroniğinde şu bilgiler bulunmaktadır: "Ağabeyinin ölümüyle daha güçlü hale gelen Attila, çevresindeki binlerce ahaliyi savaşa zorladı. Attila'nın da söylediği gibi, güya sadece Gotlara karşı harekete geçecek, Romalıların ise yanında olacaktı. Ren'i geçtikten sonra Galya şehirlerine en kötü ve en korkunç baskınları yaptı. Bizimkiler yani Romalılar ve Gotlar, hemen kinlerini indirmek için diğer bazı ordularla birleşip bu kötü düşmanı yok etmeye karar verdiler. Burada Aetius'un ileri görüşlülüğü kendini gösterdi. Şöyle ki, her taraftan toplanan bu kuvvetlerle düşmanın karşısına geçiyordu. Bu savaş sırasında taraflardan hiçbiri yenilmedi. Ölenlerin ve yaralananların sayısı sayılacak gibi değildi. Fakat Hunlar öyle vuruldu ki, savaşmaya yanaşmıyorlardı. En azından kalanları ülkelerine geri götürüp, yaşamalarını temin etmek istiyorlardı.[101]"

Damaskios ise şunları yazmıştır: "Roma şehrinin önlerinde III. Valentinianus ve Attila arasında bir savaş gerçekleşti. Bu savaşta o kadar çok kan akıtıldı ki, sadece liderler ve ileri gelen bir kaç kişi hayatlarını kurtarabildi. Ancak bu olayda ilginç olan şudur: Savaşanların hepsi, öldükten sonra, onların ruhları 3 gün 3 gece hâlâ savaşmaya devam etmişlerdir. Evet, ruhların nasıl birbirlerine saldırdıkları ve silâhların nasıl çarpıştığı görülebiliyor ve de duyulabiliyordu. Bugüne kadar bu tip savaş manzaraları kendilerini göstermiş, ancak herhangi bir ses çıkarmamışlardır".[102]

Bu arada savaşa katılanların sayısı, verilen kayıplar ve harbin neticesi mevzuları oldukça ihtilaflıdır. Batı Roma üzerine yürüyen Hun ordusunun miktarını bazı yazarlar 500.000'e kadar çıkarmışlardır. Ayrıca savaş alanında her iki tarafın ölü sayısının 300 ila 500 bin arasında olabileceğini de söylemişlerdir. Savaşan her iki tarafın da, müttefikleriyle beraber kalabalık bir ordu teşkil ettikleri, harbin neticesinde çok sayıda kayıp verdikleri biliniyorsa da, verilen rakamların hepsi mübalağalıdır. Nitekim, devrin şartları ve nüfus hareketlerine göre, Attila'nın harb meydanındaki ordusunun 20-30 bin arasında olduğu, her iki tarafın kayıplarının sayısınında, Jordanes'in bahsettiği 165'in en fazla 1/5'i kadar olduğu tahmin edilmiştir.[103] Savaşı kimin kazandığı meselesinde de tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Umumiyetle Roma kaynaklarına, kilise tarihlerine ve destanlara atfen Attila'nın mağlûp olduğu kabul edilmektedir. Fakat Batı kaynaklarının kendileri dışındakiler için verdiği bilgilerin ne ölçüde güvenilir olduğu göz önüne alınırsa, neticenin öyle olmadığı görülebilmektedir. Çünkü çok üstün gördükleri medeniyetlerinin, nereden geldiklerini bilmedikleri bir kavim tarafından mağlûp edilebileceğini kabul etmek istememişlerdir. Bu arada harbin feci sonuçlarına bakarak, harbin galibi ve mağlubu olmadığı da düşünülmektedir. Bütün bunların yanında Attila'nın, açlığa, salgın hastalıklara rağmen ordusunu ülkesine sağ-salim döndürebilmesi, aradan bir yıl geçmeden yine güçlü bir şekilde Roma önlerinde görünerek büyük bir dehşet, korku verebilmesi, Roma hükümeti ile perişan ve az sayıdaki ordunun aczi göz önüne alındığında, zafer ve başarının Attila'ya ait olduğu anlaşılacaktır.[104]

Roma Seferi

452 yılının ilkbahar sonlarında Attila, ordusu ile Pannonia'dan hareketle ve Aetius tarafından çok az müdafaa edilen Juli Alpleri'nin dağ boğazını geçti.[105] Dahilî karışıklıklar ve saray entrikaları sebebiyle Aetius, Attila'nın ilerlemesine karşı tedbir alamadı. Attila, surlarla çevrili, ileri harekâtına mani olan Aquileia şehrinin önlerine kadar kolayca ulaştı. Bu şehir, imparatorluğun doğu sınırlarını müdafaa eden bir konumda idi. Bu yüzden çok iyi tahkim edilmiş bir vaziyette idi. Burayı koruyan askerler, Alarik ile Antala'nın komutası altındaki Gotlar idi. Şehir Hunların hücumlarına karşı üç ay direndi ve hiçbir zaman teslim olmayacak intibaı uyandırdı. Çevredeki meskûn yerleri ele geçirmiş olan Hunlar arasında, erzak azlığı nedeniyle huzursuzluk baş gösterdi. Attila ise stratejik önemi çok büyük olan böyle bir yeri ele geçirmeden ilerlemeyi uygun bulmadı. Bu sırada bir leyleğin yavruları ile birlikte Aquileia'yı terketmekte olduğunu gördü. Attila, bundan faydalanarak askerlerinin cesaretini arttırmak gayesiyle onlara hitap etti. Jordanes'in anlattıklarına göre şunları söyledi: "Üstün bir önseziyle yaratılmış olan bu kuş, bu şehrin kendisini koruyamayacağı, orada emniyette olamayacağına kanaat getirerek yuvasını bırakıp gitmektedir. Bu, kaleyi koruyanların artık şehri müdafaa edecek güç ve imkândan mahrum olduklarının kati işaretidir. Demek oluyor ki, artık muhasaramıza uzun süre dayanamayacaklardır". Bu konuşma Hun askerî arasında müthiş bir tesir yaptı ve Attila, üç aylık sıkı bir kuşatmadan sonra deniz, nehir ve bataklıklarla korunan, şiddetle hiçbir zaman ele geçirilememiş, bütün imparatorluğun 9. büyük şehri Aquileia'yı ele geçirerek tahrip etti.[106] Bu şehir düştükten sonra Attila İtalya'ya girdi. Altinum, Padua yahut Concordia gibi şehirleri de harabeye çevirdi.[107] Buradan Vicentia (Vicenza), Verona, Brexia (Brescia), Pergamo ve Mediolanum (Milona) üzerinden Ticinum (Pavia)'a kadar uzandı. Kendisine kapılarını gönüllü olarak açmayan kentleri ateşe verdi. Bu durumda ise çoğu teslim olmayı tercih etti.[108] Hunların ilerlemeleri İtalya'yı korkuttu ve dehşete boğdu. İmparator Valentinianus, Ravenna'deki saraydan kaçtı. Bu arada Aetius, Doğu Roma imparatoru Marcianus'dan yardım istedi. Fakat onun askerleri ile yardıma gelmesi çok uzun zaman alacaktı.[109]

Bu durum karşısında Batı Roma imparatoru III. Valentinianus Roma hükümetini topladı.

Doğu Roma'nın yaşadığı tecrübelerden de yararlanarak bir çözüm yolu bulmaya çalıştı. 450 yılının konsülü ve gözde senatörlerden biri olan Avienus'un önderliği altında, Roma şehrinin valisi Trigetius ve Papa I. Leo (Büyük Leo) Attila'ya elçi olarak gönderildi. Umutlarını, 435'de Hippo Regius şehrinde Vandalların şeytanî kralı Geiserik ile antlaşmayı başaran Trigetius'a bağlamışlardı. Elçilik heyeti, Po ve Mincio ırmaklarının birleştiği yerde bulunan Attila ile görüştüler. Ateşkes istediler ve sonunda başarı elde ettiler.[110] Hıristiyanlık âleminin en büyük ruhani şahsiyeti olan Papa Leo, Attila'nın ayağına gitmeden evvel, özel merasimlerde giyilen muhteşem papalık elbisesini giymiş ve büyük Hun imparatorunun huzuruna böyle çıkmıştı. Attila Papa'ya gayet nazik muamelede bulunmasına rağmen, aralarında geçen konuşma bilinmemekteydi. Fakat aralarında ne geçmiş olursa olsun, neticede Romalılar bağışlanmak için yalvarmışlardı.[111] Yanlarında getirdikleri esirler Hunlara teslim edildi. Bunun yanında Attila'nın hâkimiyetinin göstergesi olarak fazla miktarda altın da verildi. Bundan sonra Attila, Batı Roma'yı da hâkimiyeti altına aldığına inanarak İtalya'yı terketti ve Tuna nehri gerisine geri döndü. Aquilaea'nın kuşatması sırasında ordu epey kayıp verdi. Daha sonraları gömülmeyen ölüler yüzünden Kuzey İtalya'da, yaz sıcağında salgın hastalık başgösterdi. Bu sebeple Attila geri dönüşünü geciktirmedi. Yorgun olan ordunun yolda özellikle Doğu Roma ordusu ile karşılaşmaması için dönüş yolunu ayrı bir güzergâhtan, Adise ırmağı tarafından seçti.[112]

Attila, ordusu ile Kuzey İtalya'da bulunurken, Doğu Romalılar Tuna'yı geçti ve Hun sınır birliklerine saldırdı. Ayrıca Aetius'a da yardımcı birlikler gönderdi. Bu sebeple merkezine dönen Attila, İmparator Theodosios zamanından kalma vergi paralarının derhal ödenmesini istedi ve Doğu Roma'yı savaşla tehdit etti. Ayrıca kendisinin Roma önlerinde bulunmasını fırsat bilerek isyana teşvik eden Kafkasya Alanları üzerine de ordu göndererek, onları te'dib etti.[113] Attila, Doğu Roma'nın yeni imparatoru Marcianus'a karşı te'dib seferi düşündüğü ve önündeki son güç Sasaniler üzerine büyük bir harekata hazırlandığı sırada, yeni yaptığı evliliğin zifaf gecesinde ağzından, burnundan kan boşalması suretiyle öldü (453 ilkbaharı).[114]

Attila'nın Ölümü

Büyük Hun hükümdarı, halkını fetihçi bir kitle haline getirerek, dünya fatihi (hakimi) olma idealini gerçekleştirmek istemiştir. Bunun için ilk önce, ikiye bölünmüş olan, Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarını yıkmak istemiştir. İstanbul kuşatmasıyla Doğu'yu, Campus Mauriacus savaşıyla da Batı'yı etkisiz hale getirmiştir. Daha sonra ordusunu Tuna ile Tisa arasına çekerek, Sasanilere karşı yeni savaş planları tasarlamıştır. İktidarının ve kuvvetinin zirvesinde iken beklenmedik şekilde ölüvermiştir.[115]

Jordanes Attila'nın ölümü ve cenaze merasimi hakkında şu enteresan bilgileri vermektedir: "Attila, tarihçi Priskos'un anlattığına göre, öldüğü sırada Ildico adlı çok güzel bir kızı, o soyun geleneği uyarınca, sayısız eşlerinin ardından kendine eş olarak alıyordu ve düğün sırasında çok fazla neşelenerek gevşeyip şarap ve uykunun verdiği ağırlıkla sırtüstü uzandığında, her zaman başına geldiği üzere, burnundan oluk oluk kan akmaya başladı. Kanın normal akış yolları engellenince de, öldürücü yoldan boğazına inerek hayatına son verdi. Ertesi gün, güneş gökyüzünün tepesine yükseldiğinde, hakanın adamları kuşku içerisindeydiler. Kapıyı açıp içeriye girdiklerinde Attila'yı, ağlayıp sızlayan kızın kollarında yarası beresi olmadığı halde ölü durumda, kızı da yüzünü peçesinin altına gömmüş, ağlarken buldular".[116] Bu arada Jordanes, Attila'nın ölümü üzerine Doğu Roma İmparatoru Markianos'un rüyasını Priskos'a dayanarak nakleder: "O zaman şu hayrete şayan şey vukuû bulmuştur. Bu kadar vahşi düşman hususunda endişeli olan Doğu'nun kralı Markianos'a rüyasında, Tanrının kendi yanında oturduğu görülmüş ve tanrı ona Attila'nın

yayının aynı gecede kırılmış olduğunu göstermiştir. Sanki bununla soyun kendisi bir çok şey elde ediyormuş. Sanki bu silâhta çok anlam varmış gibi. Tarihçi Priskos bunu gerçekten ispat edebileceğini (yani buna gerçekten tanık olduğunu) söylemektedir”.[117] Bundan sonra Jordanes Attila’nın cenaze törenini tasvir ederek: "Ordugâhın ortasındaki ipek çadırın içerisinde Attila’nın naaşı duruyordu. Bunun etrafında Hun askerlerinden seçilmiş süvariler savaş oyunları oynuyorlardı. Erkekler halk geleneğine uygun olarak saçlarını kestiler. Korku uyandıran yüzlerini derin yaralarla çirkinleştirdiler. Aynı zamanda ozanlar ve savaşçılar Hun dilinde ağıtlar söylediler Muncuk’un oğlu Attila, en kahraman milletlerin efendisi. Sen İskitya ve Germenya’ya sahip olduğun gibi, sayısız şehirleri de zaptettin. Her iki Roma İmparatorluğu’nu da korkutarak kendine diz çöktürdün. Onlardan yıllık vergi aldın. Kaderin bütün bunları yaptıktan sonra, düşmanların hıyanetinden yahut yarasından değil, halkının arasında hiçbir acı duymadan öldün. Priskos’un anlattığına göre daha sonra Attila’nın mezarının başında strava denilen cenaze yemeği yenmiş ve defin törenine başlanmıştır. Attila’nın cesedi birbiri ardına üç tabuta kondu. Bunlardan birincisi altın, ikincisi gümüş, üçüncüsü ise demirdendi. Bu, güçlü kralın üçüne de değdiğini göstermek içindi. Demir, kavimleri yendiğinin, altın ve gümüş ise her iki Roma İmparatorluğu’nda kazandığı mevkinin işareti idi. Gömme işi geceleyin ve gizlice oldu. Savaşta düşmandan alınan silâhlar, değişik taşlarla süslü altın işlemeli at koşum takımları ve krallığını gösteren değişik şeyler onunla birlikte mezara kondu. Bunlar onun sarayını süslüyorlardı. İnsana has aç gözlülüğü, bir büyük ve değerli hazineden uzak tutmak, kabrin yerini hiç kimsenin bilmemesi için mezarı kazanlar da öldürüldü”.[118]

Attila’nın nereye gömüldüğü bilinmemektedir. Fakat mezarının Tuna ve Tisa arasındaki bölgenin doğu yarısında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Jordanes’in mezarı kazanların öldürülerek Attila ile gömüldüğü haberinin ise hiçbir işareti bulunmamaktadır. Mezarın, mecrası değiştirilen bir nehire gömüldüğü söylenmişse de bunu destekleyecek deliller mevcut değildir. Yalnız çok kıymetli eşyaların bulunduğu Attila’nın kabri, o zamanki şartlar altında yağma ve soygunlara karşı gizli tutulmuştur.[119]

Allah’ın kamçısı (Flagellum Dei) ve günaha batan Hıristiyanları cezalandırmak gayesi ile Allah’ın göndermiş olduğuna inanılan Attila’nın fiziksel özelliklerine, şahsiyetine dair Jordanes ve Priskos’da şu bilgiler verilmiştir: “Kavimlerin sarsılması, bütün dünyanın korkması için doğmuş bir adam; hakkında yayılan korkunç haberler nedeniyle herkesin kendisinden korktuğu kişi idi. Kibirle iki kat yürür, gözleri ışık saçar, gururlu gücünü vücudunun hareketleriyle de hissettirirdi. Savaşı herşeyden çok sevmesine rağmen düşünerek hareket eder, bir çok şeyi aklıyla başarırdı. Kendisinden aman dileyenlere merhamet gösterir ve kendine sadık olanlara karşı çok lütuf gösterirdi. Kısa boylu, geniş omuzlu idi. Büyük başına nisbetle gözleri küçüktü. Seyrek sakalı beyazlamıştı. Yassı burnu ve biçimsiz yüzü, köklerinin damgasını taşıyordu. Akıllı ve kurnazdı. Tehdit ettiği yerin dışında başka bir yerden saldırırdı”. [120] “...bize ve diğer barbarlara çok tatlı ve leziz yemekler getirildi. Diğer İskitlere ve bize gümüş tabaklarda, Attila’ya ise tahta tabakta et getirmişlerdi. Her cihette mutedil ve kanaatkâr idi. Misafirlere altın ve gümüş kadehler verdiği halde onun kadehi tahtadan idi. Sırtındaki elbiseleri, ayakkabıları, kılıcının kabzası ve atının takımları askerlerininkinden hiç de farklı değildi. Buna karşı diğer İskit komutanlarının bu eşyaları altın ve kıymetli taşlarla süslü, göz kamaştırıcı idi. Kendisininki böyle değildi. Yalnız diğerlerinden daha temiz idi”.[121]

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 1 Sayfa: 902-920

Dipnotlar :

1. A. Vambery, A Török Faj, Budapest, 1885, s. 80; B. Szâsz, A Hunok Törtenete, Attila Nagykiraly, Budapest, 1943, s. 175.
2. A. Donuk, Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı, TED, X-XI, 1981, s. 29-56.
3. Attila'nın doğum tarihi, yeri, gençlik yılları ve yetişmesi hakkında malumat bulunmamaktadır. Yalnız isminden dolayı Hunların İtil (Volga) nehri kıyılarında bulundugu zamanlarda dünyaya geldiği (390-395 yılları), babası Muncuk ile, onun ölümünden sonra amcası Rua'nın yanında yetiştiği tahmin edilmektedir. Bunun yanında, Attila'ya dair yazılan romanlarda onun gençlik yıllarında Roma sarayında rehin olarak kaldığı, bu sayede Romalıları çok iyi tanıma firsatı elde ettiği iddia edilmişse de, bu bilgiler hiç bir kaynak tarafından teyid edilmemiştir (bk. M. Broon, Hunların Hayatı, İstanbul, 1981, s. 109; Aynı mlf., Attila, İstanbul, 1931, s. 31-32).

   Attila isminin ne manaya geldigi Türkçe olup olmadığı meselesi her zaman tartışma mevzuu olmuştur. Kimi ismin Gotca (G. Doerfer, Z. Moor gibi) kimi ise Türkçe olduğunu ileri sürmüştür (Gy. Nemeth, O. Pritsak gibi). Attila adının Gotca "Babacık, Atacık, Sevimli, Agabey" manalarına geldiği söylenerek, Hun dönemi Türkçe bir kelimenin Germence yorumu olarak gösterilmiştir. Ayrıca Klaproth ve Inostroncev Macarca; Venelin Slavca; Poucha Tokarca olarak kabul etmişlerdir. Genellikle Attila isminin Volga nehrinin bir diğer adi olan İtil-Etil'den geldiği düşünülmüştür. Ayrıca Göktürk Türkçesindeki Attay= "şöhretli İmparator" ile de bağlantı kurulmuştur. F. Altheim, Attila kelimesinin aslının Ata-la olduğunu ve "benim atam, atacık" manalarına geldiğini söylemiştir.

   Bunların yanında Gy. Nemeth ayrı bir bakış açısı getirerek Attila'nın olgunluk çağı ismi olduğunu, gençliğinde ise baska bir ad taşımış olabileceğini ifade etmiştir ki, bu eski Türk ad verme geleneğine de uygundur. Attila, şahıs isminin ötesinde belki'de Hun hükümdarının ünvanıdır. En son olarak O. Pritsak ise ismin Türkçe olduğunu ve Es-til-ä ~ As-til-â ~ At-til-a = Attila şekliyle "Büyük deniz, okyanus" veya "herşeye gücü yeten hükümdar" manalarına geldiğini söylemiştir.

   Menander Protector bk. Fragmenta Historic orum Graecorum, nesr. C. Müller, Paris, MDCCCLXVIII, s. 229; A. Ipolyi, Magyar Mytholgia, Pest, 1884, s. 146; J. Marquart, Die Chronologie Der Altturkischen Inschriften, Leipzig, 1898, s. 77; G. Kuun, Relationum Hungarorum, Claudiopoli, MDCCCXCII, s. 40-41; Gy. Nemeth, A Hunfoglalo Magyarsag Kialakulasa, Budapest, 1930, s. 132; F. Altheim, Geschichte Der Hunnen, I, Berlin, 1959, s. 144 n. 8; Gy. Nemeth, Hunların Dili, bk. Attila ve Hunları, Ankara, 1982, s. 110-111; M. Janos, A Magyar Hun-Monda Nehang Tulajdonneveröl, Magyar Nyelv, 2, 1906, s. 159; G. Doerfer, Zur Sprache Der Hunnen, CAJ, 17, 1973, s. 29-34; O. Pritsak, The Hunnic Language of the Attila Clan, Harvard Ukrainian Studies, VI, 4, 1982, s. 444.
4. Priskos, s. 24; A. Thierry, Histoire D'Attila, I, Paris, 1865, s. 46-48.
5. Priskos, göst. yer.
6. Anlaşmanın bozulmaması ile devamlılığı için edilen bu yemin ve yaplan dinî merasimin ne şekilde gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Eski Türk topluluklarındaki bu merasimler için bk. A. İnan, Eski Türklerde ve Folklarda"ANT", bk. Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987, s. 317-330.
7. Priskos, s. 25.
8. A. Thierry, aynı eser, s. 52-54; W. M. McGovern, The Early Empires of Central Asia, Chapel Hill, 1939, s. 385-386; F. Altheim, Europa und die Hunnen, Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum, Halle-Saale, 1948, s. 303-316.
9. P. Engel, Beilleszkedes Europaba A Kezdetektöl 1440-16, Budapest, 1990, s. 47-48; I. Bona, Das Hunnenreich, Stuttgart, 1991, s. 118.
10. Sidonius Appolinaris, Epistulae et Carmina, bk. Monumenta Germaniae Historica, nesr. Leutjohenn, VII, Berlin, 1887, s. 320; Priskos, s. 46; Codex Vaticanus'dan naklen bk. C. A. Macartney, Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, VI-VII, Oxford, 1951, s. 180-181; Gy. Pauler, A Magar Nemzet Törtenete Szent Istvanig, Budapest, 1900, s. 2; F. Altheim, Geschichte Der Hunnen, I, Berlin, 1952, s. 3-9; F. Altheim-H. V. Haussig, Die Hunnen in Osteuropa, Baden-Baden, 1958, s. 30 vd.; K. Czegledy, Pseudo-Zacharias Rhetor on the Nomads, Studia Turcica, 1971, s. 133-148; S. Baştav, Attila'nın Hayatı ve Ölümü, Türk Kültürü, Sayi 1, 1962, s. 34-35.
11. Priskos, s. 24; F. Altheim, Attila et Les Huns, Paris, 1952, s. 273; W. M. McGovern, aynı eser, s. 385;

D. Sinor, The Cambridge History of Early Inner Asia, Cambridge, 1990, s. 191

12. Acatir, Akatir, Akatzir veya Ağaçeri (orman adamı) şekillerinde görülen bu Türk boyu, daha sonraları Doğu Avrupa bölgesine hakim olacak olan Hazar Türkleri'nin atası yahut Akhazar isimli bir koludur. Bk. Gy. Nemeth, A Honfoglalo Magyarsâg Kialakulâsa, Budapest, 1930, s. 132 vd.; O. J. Maenchen-Helfen, Akatir, CAJ, XI, 4, 1966, s. 282.
13. B. Szâsz, A Hunok Törtenete Attila Nagykirâly, Budapest, 1943, s. 181; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 162-165.
14. Johannes De Thurocz, Chronica Hungarorum, Budapest, 1985, s. 38-39. J. De Thurocz hakkında bk. H. Yusufoğlu, Macarlarda Hun-Macar Akrabalığı Geleneği, Türk Kültürü, 387, 1995, s. 402-404.
15. F. Hirth, Hunnenforschungen, KSZ, II, 1901, s. 90 vd.
16. F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 168.
17. Jordanes, Romana et Getica, s. 42-43; T. Mommsen, Gesammelte Schriften, IV, Berlin, 1906, s. 532-533; B. Twyman, Aetius and the Aristocracy, Historia, 19, 1970, s. 499.
18. Sidonius, s. 322; B. Szâsz, aynı eser, s. 183-184; F. Altheim-H. V. Haussig, Die Hunnen in Osteuropa, s. 40-41; O. J. Maenchen-Helfen, Die Welt Der Hunnen, Köln, 1978, s. 61-64.
19. H. Homeyer, Attila, Berlin, 1951, s. 66-67; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 118-124; A. Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, III, Istanbul, 1988, s. 206; I. Bona, Das Hunnenreich, s. 51; G. Waitz, Der Kampf der Burgunder und Hunnen, Forschungen zur Deutschen Geschichte, 1, 1862, s. 3-10.
20. Jordanes, Romana et Getica, s. 104; D. Sinor, The Cambridge History of Early Inner Asia, s. 188-189; I. Bona, aynı eser, s. 53.
21. Jordanes, Romana Et Getica, s. 101-103; Procopius, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, II, nesr. G. Dindorf, Bonn, MDCCCXXXIII, s. 412-413; A. Malet-J. Isaac, Histoire Romaine, Paris, 1925, s. 420 vd.
22. Prosper Tiro, Epidoma Chronicon, Chronico Minora, I, bk. Monumenta Germania Historica, nesr. Th. Mommsen, Berlin, 1840, s. 441; C. Courtois, Les Vandales et L'Afrique, Paris, 1955, s. 155 vd.; O. J. Maenchen-Helfen, The World of the Huns, Berkeley, 1973, s. 108; A. Gibbon, aynı eser, s. 189-192; B. Croke, Anatolius and Nomus: Envoys to Attila, Byzantinoslavica, 42, 1981, s. 159-160.
23. T. Premier, Histoire Du Bas Empire, 1968, s. 319-323; I. Bona, Das Hunnenreich, s. 54; E. Troplong, La diplomatie d'Attila, Revue d'Histoire diplomatique, XXII, 1908, s. 540 vd.
24. Kaynaklarda Mundiuchus (Priskos), Mundzuco (Jordanes) şeklinde geçen Attila'nın babasının ismi Türkçe Muncuk'tur ve "inci, boncuk, bayrak, sancak" manalarına gelmektedir. Muncuk'un hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece Attila ile Bleda'nin babası olduğu bilinmektedir. Devlet idaresinde hangi makamda bulunduğu, Hun tahtına çıkıp çıkmadığı meçhuldür. Attila ile Bleda'nin küçük yaşlarda babasız kalmaları ve onların Rua'nın yanında yetişmeleri, Muncuk'un genç yaşta ölmüş olabileceğini akla getirmektedir. A. Caferoğlu, Eski Türk Dili Tarihi, Istanbul, 1984, s. 75; G. Doerfer, Zur Sprache Der Hunnen, s. 32-34; O. Pritsak, The Hunnic Language of the Attila Clan, s. 438-439.
25. Attila ile birlikte Hun tahtını paylaşan Bleda'nın ölüm tarihi olan 445 yılına kadarki siyasi faaliyetleri hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Zevk ü sefadan hoşlandığını bildiğimiz şahsiyeti, Attila'nin karizması yanında silik kalmış olmalıdır. Yalnız bazı modern tarihçiler, I. Balkan seferi olarak bildiğimiz ve Viminacium, Sirmium gibi Doğu Roma şehirlerinin ele geçirildiği harekatı gerçekleştiren kişinin Attila değil, Bleda'nin basında bulunduğu birlikler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlar iddeadan öte gitmese de, Bleda, Margus barışından sonra Sorosguslar gibi bazı kavimlerin itaat altına alınması gayesiyle gerçekleştirilen seferlere bizzat iştirak etmiştir. Bleda/Blidas şeklinde geçen isim, bildâ-blidâ ~ bil-gâ haliyle eski Türkçede de görülmekte ve "akıllı, bilgili idareci" manasına gelmektedir. Priskos, s. 24, 49, 54; E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, Oxford, 1948, s. 74-75; I. Bona, Das Hunnenreich, s. 56-57; O. Pritsak, The Hunnic Language of the Attila Clan, s. 443 vd.
26. Codex Vaticanus'dan naklen bk. C. A. Macartney, aynı eser, s. 182; B. Szasz, aynı eser, s. 194-195; H. Screiber, Die Hunnen, Münih, 1978, s. 84 vd.
27. O. J. Maenchen-Helfen, Die Welt Der Hunnen, s. 70.
28. Priskos, s. 54; Gy. Moravcsik, Attila es Buda, Egy. Phil. K. L., 1926, s. 195-202.

29. E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 88; O. Pritsak, Der Titel Attila, Festschrift für Max Vasmer, Berlin, 1956, s. 404-419; A. Alföldi, Die Germania als Sinnbild der Kriegerischen Tugend des römischen Heeres, Germania, XXI, 1937, s. 95-100.

30. Attila'nin kardeşi Bleda'yı öldürdüğünden bahseden tarihî kaynaklarda, bu olay genelde şu cümlelerle belirtilmiştir: "Kardeşinin cinayetinden sonra Attila binlerce insanı savaşa zorlamıştır" (Jordanes). "Hun kralı kardeşini öldürdü ve onun halkını kendi hâkimiyeti altına aldı" (Prosper Tiro kronigi).

    Genelde ortaya atılan görüşler, Priskos'un kayıp eserine istinâden bilgi verdiğini iddia eden Jordanes'in yukarıdaki bilgilerine dayandırılmıştır. Nitekim bu malumatdan yola çıkan modern devir tarihçileri umumiyetle şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: Rua'nın ölümünden sonra Bleda tek başına ve güçlü olarak Hun tahtına çıkmıştır. Attila ise, 10 yıllık bir planın neticesinde darbeyle kardeşini öldürmüş ve hâkimiyeti ele geçirmiştir. Nitekim daha Bleda'nın tahta geçtiği ilk yıllarda Attila, Bleda'dan sonra tahta geçebilecek Hun prenslerini öldürerek veya ülkeden kaçmaya mecbur ederek vâris olarak tek kalmıştır. Bunun en güzel örneğini ise Doğu Romalılara kaçan ve Margus barisi ile iade edilen Hun hanedanından Mama ile Attakam'ın idam edilmeleridir. Bunlar Oktar veya Rua'nin oğulları olabilirler. Daha sonraları hâkimiyetlerini kaybeden bazı kavimleri de etrafına alarak güçlenen Attila, 445 yılına gelindiğinde Bleda'yi tuzağa düşürerek kendi eliyle öldürmüş ve ona bağlı olanları da kendisine itaat etmeye mecbur bırakmıştır. Jordanes, s. 123; Prosper Tiro, s. 480; Marcellinus Comes, Chronicon, Chronico Minora, II, s. 81; A. Thierry, ayni eser, s. 52 vd.; E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 88; H. Homeyer, Attila, Berlin, 1951, s. 78-79; C. D. Gordon, The Age of Attila, Newyork, 1960, s. 61; C. A. Macartney, Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, s. 102; I. Bona, Das Hunnenreich, s. 61-63; K. Enoki, Sogdiana and the Hsiung-nu, CAJ, 7, 1, 1968, s. 60; J. Deguignes, Büyük Türk Tarihi, 2, İstanbul, 1976, s. 479; E. Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun İlerleyişve Çöküş Tarihi, II, s. 206.

31. Priskos, s. 38.

32. T. Premier, Histoire Du Bas Empire, 1968, s. 290; L. Hambis, Attila Les Huns, Paris, 1971, s. 62 vd.

33. B. Szâsz, aynı eser, s. 187; J. Harmatta, The Bogs of the Huns, AAH, I, 1951, s. 139.

34. T. Premier, aynı eser, s. 291; I. Bona, aynı eser, s. 55-56.

35. A. Thierry, aynı eser, s. 54 vd.; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 146-147.

36. Priskos, s. 24-25.

37. Priskos, s. 25; B. Szâsz, aynı eser, s. 190-191.

38. Procopius, Corpus Scriptarum Historiae Byzantinae, I, nesr. G. Dindorf, Bonn, MDCCCXXXIII, s. 26-27; C. E. Zachariae, von Lingenthal, I, Lipsiae, 1881, s. 131; A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, II, Berlin, 1926, s. 6; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 150 vd.; C. D. Gordon, aynı eser, s. 63-65; K. S. Ireçek, Belgrad İstanbul Askeri Yolu, Ankara, 1990, s. 53-54.

39. 441 yılı olayları hakkında Marcellinus Comes şunları yazmıştır: "Hun kralları sayısız savaşçılarla Illeria'ya saldırdılar. Belgrad ve başka şehirler ile Illeria'nin bir çok yerini yerle bir ettiler".

    Cladius Claudianus ise şöyle demiştir: "Hunlar ortalığı kasıp kavursada, Sarmatlar kapının önüne dikilse de, onlar (Romalılar) sadece artistliği düşünürler".

    Hunlar ile Doğu Roma arasında imzalanan bu anlaşmanın tarihi 442'dir. Anlaşmayı Romalılar adına konsül Nomus imzalamıştır. Bu sırada Asya taraflarında seyahatte bulunan imparator da, dönüşte 443 yılı başlarında onaylayarak şartlarını yerine getirmeye çalışmıştır. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, I, Ankara, 1943, s. 121; E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 73 vd.; H. Homeyer, Attila, s. 77-78.; I. Kafesoğlu, XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları, IED, III, 1957, s. 3 vd.; B. Croke, Anatolius and Nomus: Envoys to Attila, s. 162-164.

40. E. Gibbon, Roman Empire, 1764, s. 270-71; O. Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1981, s. 157; E. Schröder, Die Leichenfeier für Attila, Zeitschrift für Deutsches Altertum, LIX, 1922, s. 240-244.

41. Priskos, s. 26; Prosper Tiro, s. 479; B. Szász, aynı eser, s. 191-192; C. D. Gordon, aynı eser, s. 70 vd.

42. Theophanes, Chonogrophia, bk. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, II, nesr. I. Classen-I. Bekker, Bon, 1839, s. 102 vd.; B. Szász, aynı eser, s. 216-217; D. Obolensky, The Byzantine Commonwealth, Londra, 1974, s. 64; I. Kafesoglu, aynı eser, s. 5.

43. E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 90 vd.; B. Croke, aynı eser, s. 165 vd.; T. D. Bornes, Patricii Under Valentinian III, Phoenix, 24, 1975, s. 164.

44. Priskos, s. 26.

45. Priskos, s. 27; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 153.

46. Priskos, s. 29.

47. I. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 80.

48. J. Harmatta, A Hun Birodalom Felbomlása, s. 183 vd.; Th. Mommsen, Gesammelte Schriften, s. 539.

49. F. Altheim, Attila et les Huns, s. 158 vd.; R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980, s. 91; I. Bóna, Das Hunnenreich, s. 62vd., 107, 111vd.

50. E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 221; I. Bóna, Das Hunnenreich, s. 64-65.

51. Priskos, s. 32-33. K. Szabo, bu aşılan yerin Morava'nın Tuna ile birleştiği yerde bulunan Sırbistan'daki Szendrö olduğunu ileri sürmüştür. K. Szabo, Priskosz Szonok és Bölcsész életeirol S Töı^netirata töredékeröl, I, Pest, 1878, s. 14.

52. I. Bóna, aynı eser, s. 65 vd.; F. Salaman, Hol Volt Attila Föszálláshelye, Századok, 15, 1881, s. 1-39.

53. Priskos, s. 38; S. Szeremlei, Attila Székhelye H. -M. -Vásárhely Hátárában Volt, Századok, 32, 1898, s. 887 vd.; R. Browning, Where Was Attila's Camp?, The Journal of Hellenic Studies, 73, 1953, s. 143 vd.

54. Jordanes, s. 104.

55. Zs. Bâtky, Attila fö Szâllâshelye és Palotâjo, Földrajzi Kôzlemények, 56, 1918, s. 128-135; R. Browning, aynı eser, s. 144-145; E. Gibbon, aynı eser, s. 221.

56. Priskos, s. 40. Attila'nin bu muhteşem sarayının kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Priskos'un Onegesius'un sarayını Sirmium'lu bir savaş esirinin inşa ettiğini belirtmesinden dolayı, Attila'nın sarayını da aynı kişinin yaptığı düşünülmüştür. Bununda kimliği belirsizdir. Ayrıca S. Stragowski Slavlar; F. Vamos ise Alanlar tarafından yapıldığını söylemişlerdir. Fakat büyük bir alanı kaplayan sarayın inşa şeklinin Slav, Germen, Hun veya mahallî'mi olduğuna dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. E. A. Thompson, The Camp of Attila, JHS, 65, 1945, s. 112-115.

57. I. Bona, Das Hunnenreich, s. 71.

58. Priskos, s. 53; Jordanes, s. 105 vd.

59. I. Bona, Das Hunnenreich, s. 81.

60. I. Bona, aynı eser, s. 81.

61. O. J. Maenchen-Helfen, Die Welt Der Hunnen, s. 74 vd.; I. Tiçeloiu, Über die Nationalität und Zahl der Von Kaiser Theodosius dem Hunnenkhan Attila Ausgelieferten flüchtlinge, Byzantinische Zeitschrift, XXIV, 1924, s. 84-87.

62. Priskos, s. 47; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 168-169.

63. B. Szasz, aynı eser, s. 263 vd.; A. H. M.Jones, The Later Roman Empire 284-602, Oxford, 1973, s. 176-189; I. Bona, aynı eser, s. 83.

64. Priskos, s. 28-31; H. Schreiber, aynı eser, s. 167 vd.; I. Bona, Das Hunnenreich, s. 87.

65. F. Altheim, Attila Et Les Huns, s. 170-171.

66. Priskos, s. 39-40.

67. C. D. Gordon, aynı eser, s. 104-105; Th. Mommsen, Gesammelte Schriften, IV, s. 540¬541.

68. T. Premier, aynı eser, s. 333-334; B. Szasz, aynı eser, s. 270.

69. O. J. Maenchen-Helfen, Die Welt Der Hunnen, s. 97-98.

70. E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 124, 133; F. Altheim, Attila Et Les Huns, s. 171; I. Bona, aynı eser, s. 99.

71. Jordanes, s. 106-107.

72. Priskos, s. 57-58.

73. J. Malalas, A Translation by Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott, Melbourne, 1986, s. 195-196.

74. Jordanes, s. 110.

75. Jordanes, s. 108; I. Bóna, De la Dacie Jusqu'a Erdöelve L'époque de la Migration des Peuples en Transylvania (271-895), bk. Histoire De La Transylvanie, ed. B. Köpeczi, Budapest, 1989, s. 82-84.

76. A. Thierry, aynı eser, s. 121-124; L. Hambis, Attila Les Huns, s. 81.

77. O. J. Maenchen-Helfen, Die Welt Der Hunnen, s. 80-81; N. H. Baynes, Roma and Armenia in the Fourth Century, English Historial Rewiew, 25, 1910, s. 625-643.

78. H. Homeyer, Attila, s. 145-147; C. A. Macartney, Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, s. 119-122.

79. Prosper Tiro, s. 480; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 175-177; A. Ferrill, The Fall of the Roman Empire, Londra, 1986, s. 148-149.

80. Grégoire de Tours, bk., Monumenta Germania Historica Scriptores Rerum Merovingicarum, I, nesr. W. Arndt, 1885, s. 67-72; H. Homeyer, Attila, s. 143-144.

81. Chronican Paschale, bk. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, nesr. L. Dindorf, Bon, 1832, s. 583; A. Malet-J. Isaac, Histoire Romaine, Paris, 1925, s. 431-432; A. Gibbon, aynı eser, s. 235 vd.

82. Cassiodorus, Variae, bk. Monumenta Germaniae Historica, nesr. Th. Mommsen, XII, Berlin, 1894, s. 157; Jordanes, s. 108-109; A. Thierry, aynı eser, s. 155 vd.; B. Szász, aynı eser, s. 288-290; B. S. Bachrach, A History of the Alans in the West, Minneapolis, 1973, s. 65.

83. H. Homeyer, Attila, s. 150-152; F. Altheim, Attila Et Les Huns, s. 177-178; Jordanes, s. 110; Sidonius, s. 327-330; Prosper Tiro, s. 481.

84. H. Homeyer, Attila, s. 149-150.

85. Eustathius Epiphaniensis, bk. Fragmenta Historicorum Graecorum, IV, s. 140; Prosper Tiro, s. 482; B. S. Bachrach, aynı eser, s. 66-68.

86. Jordanes, s. 112; Sidonius, s. 330 vd.

87. Jordanes, s. 110-111.

88. H. N. Orkun, Attila ve Oğulları, İstanbul, 1933, s. 71.

89. A. Inan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1986, s. 154-156.

90. Jordanes, s. 113-114; E. Gibbon, aynı eser, s. 242 vd.; A. Echkardt, Notes et Documents, Revue des Etudes Hongroises, VI, 1928, s. 105-107; A. Alföldi, Les Champs Catalauniques, REH, VI, 1928, s. 108-111; P. Vâczy, Hunlar Avrupa'da, s. 114; I. Bona, Das Hunnenreich, s. 94.

91. Savaş sırasında iki ordunun dizilişi şu şekilde idi: Hunlar, Attila'nın kumandasındaki ordunun merkezini teşkil ediyordu. Sol cenahta üç kardeş Valamir, Theodemir ve Videmir'in idaresindeki Ostrogotlar; sağda ise Ardarik'in yönetimindeki Gepidler ve diğer kavimler bulunuyordu. Karşı tarafta ise Aetius Romalı kuvvetlerin başında olarak sol kısımda, sağ yanda Ostrogotların karşısında olacak şekilde Vizigotlar, ortada ise Burgundlar, Franklar, Alanlar ve diğer yardımcı kuvvetler yer tutuyordu. Jordanes, s. 113; B. Szâsz, A Hunok Tôrténete Attila Nagykirâly, s. 291-296; H. N. Orkun, aynı eser, s. 70; Th. Mommsen, aynı eser, s. 542-544; C. D. Gordon, aynı eser, s. 105¬108; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 179 vd.

92. Johannes De Thurocz, s. 40-44; K. Fischer, Die Hunnen im Schweizerischen Eifischthale, Zürih, 1896, s. 107-109.

93. I. Bona, Das Hunnenreich, s. 96-97.

94. E. Démougeot, Attila et Les Gaulois, Mémoires de la Société d'agriculture du département de la Marne, 73, Paris, 1958, s. 7-42; V. De Caen, Attila, Normandie, 1990, s. 24-26.

95. E. Adreoli, Contributo topografico alla battaglia dei catalaunici, Historia, 1927, s. 146-152; P. Vâczy, Hunlar Avrupa'da, s. 114-115; H. Schreiber, aynı eser, s. 219 vd.

96. Attila'nın akrabası olduğu söylenen Laudarik'in, onun kayınbiraderi olabileceği de ileri sürülmüştür. Th. Mommsen, Gesammelte Schriften, IV, s. 542-543; I. Bona, Das Hunnenreich, s. 97.

97. E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 141-142; E. Stein, Histoire du Bas Empire, I, Amsterdam, 1968, s. 317-337; O. J. Maenchen-Helfen, Die Welt Der Hunnen, s. 104-106.

98. A. Alföldi, Magyarorszâg népei és a Romai birodalom, Budapest, 1934, s. 53-57; A. H. M. Jones, The Later Roman Empire 284-602, s. 192-201.

99. Damaskius, Hunlarla Batı Roma arasında vukû bulan Campus Mauricius savaşını oldukça değiştirerek anlatmıştır. Nitekim Attila'yı Roma'ya kadar ilerletmiş, savaş yeri olarak da Roma önlerini göstermiştir. Oysa bunların hiç biri gerçek durumla ilgili değildir. Buna rağmen verdiği bilgiler, savaşla alakalı insanların şuurunda oluşan değişik duyguları yansıtması bakımından önemlidir. A. Westermann, Damiscii Vita Isidori, Paris, 1862, s125-126; E. A. Thompson, aynı eser, s. 143.

100. Jordanes, 108-114.

101. Prosper Tiros, 482 vd.

102. H. Homeyer, Attila, s. 163; A. Westermann, aynı eser, s. 126 vd.

103. O. Maenchen-Helfen, Huns and Hsiung-nu, Byzantion, 17, 1944-45, s. 239.

104. B. Szâsz, aynı eser, s. 296-298; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 183-186; L. Vârady, Das Letzte Jahrbundert Pannoniens 376-476, Budapest, 1969, s. 42 vd.

105. Historia Nova, MDCCCLXXXVII, s. 26-27; A. Ferrill, aynı eser, s. 150-151; E. A. Thompson, aynı eser, s. 144vd.

106. Jordanes, s. 114; V. De Caen, aynı eser, s. 28-29; F. Altheim, Attila et Les Huns, s. 189; J. Becker, LiudprandiOpera, Leipzig, 1915, s. 75-77.

107. B. Szâsz, aynı eser, s. 348-349; E. Hutton, Attila and the Huns, Londra, 1915, s. 65 vd.; E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 145-146.

108. Attila'nın Mediolonum (Milan)'daki saraya girdiği zaman; imparatorun tahtına oturup, tâbi kralların imparatora ezik bir vaziyette hediyeler sunduklarını tasvir eden bir fresk gördüğü, bunun üzerine, yanına bir ressam çağırtarak kendisi tahtında oturur ve Doğu ile Batı Roma imparatorlarını küçülmüş, yere kapanacak şekilde bükülmüş, yıllık ödedikleri vergileri sembolize eden paraları çuvallardan ayaklarının ucuna boşaltır halde resim yapmasını emrettiği anlatılmaktadır. A. Thierry, aynı eser, s. 189-205; E. Babelan, Attila dans la Numismatique, Revue Numismatique, 1914, s. 300¬312.

109. J. B. Bury, aynı eser, s. 290 vd.; E. Hutton, The Story of Ravenna, s. 55 vd.; D. Sinor, The Cambridge History of Early Inner Asia, s. 195.

110. Jordanes, s. 115; E. A. Thompson, A History of Attila and The Huns, s. 147-148.; V. Padânyi, Dentu-Magyaria, Veszprém, 1989, s. 60.

111. A. Thierry, aynı eser, s. 207-214; K. Bierbach, Die Letzten Jahre Attilas, Bon, 1906, s. 48 vd.

112. Attila'nin yakın çevresi, onun istikbalinden korkarak, bir zamanlar Vizigot kralı Alarik'in Roma'ya girmesinden sonra yok olmasını misal göstererek, onu bu seferden vazgeçirmeye çalışmışlardır. Priskos, s. 58.

113. H. N. Orkun, Attila ve Oğulları, s. 79.

114. Attila'nın Roma seferi dönüşünde evlendiği Ildico'nun mensei belirsizdir. En çok Germen yahut Got asıllı olduğu üzerinde durulmuşsa da, kimliği kesin olarak tesbit edilememiştir. Özellikle daha sonraki destan ve efsanelerde ismi ve aslı iyice karışmıştır. Bu arada Attila'nın o devir için bilinmeyen bir hastalıktan mı öldüğü, yoksa gerdeğe girdiği eşi tarafından mı öldürüldüğü meselesi de bilinmemektedir. Yalnız eğer eşi tarafından bir cinayete kurban gitseydi bunun tesirleri çok daha farklı olur ve planlı olması gereken hadise değişik tarihi kaynaklarda mutlaka aksi bulurdu. Bu olay sonraları sadece destanlara yansımıştır. Çünki tarihî ana kaynaklar vakada maalesef suskun ve yetersiz kalmaktadır. B. Szâsz, A Hunok Törtenete Attila Nagykirâly, s. 362-363; E. A. Thompson, A History of Attila and the Huns, s. 148-151; B. Spuler, Geschichte Asiens, Münih, 1950, s. 321; Z. Gombocz, Die Bulgarische Frage und Die Ungarische Hunnensage, Ungarische Jahrbücher, I, 1921, s. 173 vd.; Fr. Klaeber, Attila's and Beowulf's Funeral, Publications of the Modern Language Association of America, XLII, 2, 1927, s. 257-258.

115. Priskos, s. 47; K. Fischer, aynı eser, s. 112-113; E. Herzfeld, Zoroaster and his World, Princebon, 1947, s. 78; H. Schreiber, aynı eser, s. 270 vd.

116. Jordanes, s. 123-124; O. Maenchen-Helfen, The Legend of the Origin of the Huns, Byzantion, XVII, 1945, s. 244-245.
117. Priskos, s. 61.
118. Jordanes, s. 124-126; B. Von Arnim, Bemerkungen Zum Hunnischen, Zeitschr. F. Slav. Philologie, 1936, s. 100 vd. I. Bona, Attila'nin definінde üç ayrı tabut kullanıldığına dâir Jordanes'in kaydının, Yunancadan Latinceye hatalı tercüme ve yanlış tefsir edilmeden kaynaklandığını söylemiştir. Das Hunnenreich, s. 204vd.
119. A. Mocsy, Meg egyszer Attila Sirjârol, Arch. Ert., 114-115, 1987-88, s. 243-244.
120. Jordanes, s. 105-106.
121. Priskos, s. 48-49.

Kaynaklar :

- AHMETBEYOĞLU, A., Grek Seyyahı Priskos (V. asır)'a Göre Avrupa Hunları, İstanbul, 1995.
- AHMETBEYOĞLU, A, "Sihirli Geyik" Efsanesi, Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Ankara, 1995.
- AKKAYA, Ş., Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akisleri, DTCFD, II, 4, 1943-44.
- ALFÖLDİ, A., Funde Aus Der Hunnen Zeit Und ihre Ethnische Sonderung, Archaelogia Hungarica, IX, 1932.
- ALFÖLDİ, A, Les Champs Catalauniques, REH, VI.
- ALTHEIM, F., Attila Et Les Huns, Paris, 1952.
- ALTHEIM, F, Geschichte Der Hunnen, I, Berlin 1959; II, 1960; III, 1961; IV-V, 1962.
- ALTHEIM, F. -F. Stıehl, Das Erste Auftreten Der Hunnen, Baden-Baden, 1953.
- ALTHEIM, F. -H. V. Haussig, Die Hunnen in Osteuropa, Baden-Baden, 1958.
- Ammianus Marcellinus, III, Books XXVII-XXXI, Excerpta Valescona, J. C. Rolfe, Londra, 1939.
- BABELON, E., Attila dans la Numismatique, Revue Numismatique, 1914.
- BAŞTAV, Ş., Attila'nın Hayatı ve Ölümü, Türk Kültürü, sayı I, 1962.
- BÁTKY, Zs., Attila fö Szálláshelye és Palotájo, Földrajzi Közlemények, 46, 1918.
- BENZING, J., Das Hunnısche Donaubolgarısche und Wolgabolgarısche, Phılologıae Turcıcae Fundamenta, I, 1959.
- BİERBACH, K., Die Letzten Jahre Attilas, Bonn, 1906.
- BÓNA, I., Das Hunnenreich, Stuttgart, 1991.
- BORNES, T. D., Patricii Under Valentinian III, Phoenix, 24, 1975.
- BRADY, C., The Legend of Ermanaric, Berkeley, 1949.
- BROWNING, R., Where Was Attila's Camp?, The Journal of Hellenıc Studıes, 73, 1953. BUCHWALD, W. -A. Hohlweg-O. Prinz, Tusculum Lexikon, München, 1982.
- BURY, B., History of the Later Roman Empire, London, 1923.
- CAFEROĞLU, A., Eski Türk Dili Tarihî, İstanbul, 1984.
- CASSİODORUS, Variae, bk. Monumenta Germaniae Hıstorica, neşr. Th. Mommsen, XII, Berlın, 1894.
- Chronicon Paschale, bk. Corpus Scriptorum Hıstorıae Byzantinae, neşr. L. Dindorf, Bon, 1832. Claudıı Ptolemaeı, Geographıa, Paris, M DCCCLXXXIII.
- CROKE, B., Anatolius and Nomus: Envoys to Attila, Byzantinoslavıca, 42, 1981.
- CROKE, B, Evidence for the Hun Invasıon of Thrace in A. D. 422, G. R. Byzstudies, 18, 1977.
- Damascii Vita Isidori, ed. A. Westermann, Paris, 1862.DARKÖ, J., Bölcs Leo Taktikajanak Hitelessége, Budapest, 1915.

- DE BOOR, H., Tarihte, Efsanede ve Alman Kahramanlık Destanlarında Attila, Ankara, 1981.
- DE CAEN, V., Attila, Normandie, 1990.
- DE LEPPER, J. L. M., De Rebus Gestis Bonifati, Comitis Africae et Magistri Militum, Tilburg 1941.
- DÉMOUGEOT, E., Attila et Les Gaulois, Mémoires de la Société d'agriculture du département de la Marine, 73, Paris, 1958.
- DİNDORF, L., Historici Graeci Minores, I, Lipsiae, 1870.
- DOERFER, G., Zur Sprache Der Hunnen, CAJ, 17, 1973.
- ECKHARDT, S., Efsanede Attila, bk. Attila ve Hunları, Ankara, 1982.
- ERDEM, S., Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine, Sanat Tarihî Araştırmaları Dergisi, 8, 1990.
- Eunapıus Sardianus, neşr. C. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum, IV, Paris, 1851.
- Eustathıus Epıphanıensıs, bk. Fragmenta Hıstorıcorum Graecorum.
- Excerpta De Lagationibus, ed. C. De Boor, s. 121-155, 575-590, Berolini, 1903.
- FEHÉR, G., Attila's Sohn: Irnik, Ungarische Jahrbücher, XV, 1935.
- FERRILL, A., The Fall of the Roman Empire, Londra 1986.
- FETTİCH, N., Hunlar zamanına ait olup Szeged-Nagyszéksos'da bulunan prens mezar buluntusu, II, TTKZ, İstanbul, 1943.
- FETTİCH, N, Hunların Arkeolojik Hatıraları, bk. Attila ve Hunları, Ankara, 1982.
- GARAM, E. -KISS, A., Népvandorlas Kori aranykincsek a Magyar Nemzeti Muzeumban, Budapest, 1992.
- GİBBON, E., Roman Empıre, I, 1764.
- GİBBON, E, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihî, 2-3, İstanbul, 1987-1988.
- GORDON, C. D., The Age of Attila, Ann Arborr, 1960.
- GRÉGOİRE de Tours, bk., Monumenta Germania Historica Scriptores Rerum Merovingicarum, I, neşr. W. Arndt, 1885.
- HAMBİS, L., Attila Et Les Huns, Paris, 1971.
- HARHOİU, R. -P. Diaconescu, Hunnische Kessel aus Muntenien, Dacia, 28, 1984.
- HARMATTA, J., A Hun Birodalom Felbomlâsa, I. A Hun târsadalom Attila korâban: A Magyar Tudomànyos Akadémia târsadalm-tôrténeti tudomânyok osztâlyânok kôzleményei II, 2, 1952, s. 147¬192.
- HARMATTA, J, L'apparion des Huns en Europe Orientale, Acta Antiqua Hung., 24, 1976.
- HARMATTA, J, The Golden Bow of the Huns, AAH, I, 1952.
- HARMATTA, J, The Dissolutian of the Hun Empıre, I. Hun Society in the Age of Attila, Act. Arch. Hung., 2, 1952.
- HAUSSIG, H. V., Über Die Bedeutung Der Namen Hunnen Und Awaren, Ural-Altaische Jahrbücher, 47, 1975.
- HAUSSIG, H. V, Das Problem Der Herkunft Der Hunnen, Materialia Turcica, 3, 1977.
- HÖMAN, B., A Magyar Hun-Hagyomâny és Hun-monda, Studium, 8, Budapest, 1925.
- HOMEYER, H., Attila, Berlin, 1951.
- Ioannes Antıocheus, bk. Fragmenta Hıstorıcorum Graecorum, V, 1870.
- Iordanes, Romana et Getica, (neşr. Th. Mommsen), Berolini, 1882.
- Johannes De Thurocz, Chronıca Hungarorum, Budapest, 1985.
- JONES, A. H. M., The Later Roman Empire 284-602, Oxford, 1973.
- KAFESOĞLU, İ., XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları, İstanbul Enstitüsü

Dergisi, III, 1957.

- KISZELY, I., Honnan Jöttünk? Budapest, 1992.
- KLAEBER, Fr., Attila's and Beowulf's Funeral, Publications of the Modern Language Association of America, XLII, 2, 1927.
- KLUGE, F., Der Tod des Attila, Eine altgermanische Dichtung, Deutsche Rundschau, 146, 1911.
- KOVRIG, I., Hunnische Kessel aus der Umgebung Von Vàrpalota, Folia Archaeologica, 23, 1972.
- KRAPPE, A. C., La Légende de la naissance miraculeuse d'Attila, Roi des Huns: Moyen-Âge, III, 2, 1931.
- LÁSZLÓ, Gy., A Hún aranyij jelentôsége, MTA II. Oszt. Közl. 3, I, 1, 1951.
- LÁSZLÓ, Gy, Die Bewaffnung der Hunnen, RGA, 2, 1973.
- LİGETİ, L., Attila Családfája, Veszprém, 1926.
- LİGETİ, L, Attila Hunlarının Menşei, bk. Attila ve Hunları, (Türk. terc. Ş. Baştav), Ankara, 1982.
- LİNDNER, R. P., Nomadism Horsus and Huns, Past and present, 92, 1981.
- MACARTNEY, C. A., The end of the Huns, Byzantinısch-Neugrıechısche Jabrbücher, 10, 1932¬1934.
- MACARTNEY, C. A, Studies On the Earliest Hungarıan Hıstorıcal Sources, Oxford, 1951.
- MAENCHEN-HELFEN, O. J., The Date of Ammianus Marcellinus Last Books, AJP, 76, 1955.
- MAENCHEN-HELFEN, O. J, Akatır, CAJ, XI, 4, 1966.
- MAENCHEN-HELFEN, O. J, Die Welt Der Hunnen, Wien-Köln-Graz, 1978.
- MAKTE, A. -J. Isaac, Histoire Romaıne, Paris, 1925.
- MALALAS, A Translation by Elızabeth Jeffreys, Mıchael Jeffreys and Roger Scott, Melbourne, 1986.
- Marcellinus Comes, Chronicon, Chronica Minora, II, Th. Mommsen: MGH. AA. XI. 2. Berolini 1894.
- Martinus Dorpıus Oratıones, neşr. I. Ijsewijn, Leipzig, 1986.
- McGOVERN, W. M., The Early Empires of Central Asia, Chapel Hill-North Carolina 1939. Menander Protector, bk. Fragmenta Hıstoricorum Graecorum, IV, neşr. C. Müller, Paris, 1851. MÓCSY, A., Még egyszer Attila Sirjáról, Arch. Ért., 114-115, 1987-88.
- MOMMSEN, Th., Gesammelte Schriften, IV, Berlın, 1906.
- Monumenta Germaniae Historica, neşr. Th. Mommsen, Berlin, 1840.
- MORAVCSIK, Gy., A Húnok Taktikájához, Körösı Csoma-Archıvum, I, 1921-1925.
- MORAVCSIK, Gy, Attila es Buda, Egy. Phil. K., 1926.
- MORAVCSIK, Gy, Byzantinoturcica, I-II, Berlin, 1958.
- MORAVCSIK, Gy, Attilas Tod in Geschichte Und Sage, Studıa Byzantina, Budapest, 1967.
- MORI, M., Soğdluların Orta Asya'daki Faaliyetleri, Belleten, XLVII, 1983-84.
- MÜLLER, C., Fragmenta Hıstoricarum Graecorum, IV, Paris, 1851; V, Paris, 1870.
- NEMETH, Gy., A Honfoglalo Magyarsâg Kıalakulâsa, Budapest, 1930.
- NEMETH, Gy, Attila ve Hunları, Ankara, 1982.
- NEOGOE, M., Üç Bozkırlı, (Türk. terc. M. Ülküsal) İstanbul, s. 25-26.
- NESTOR, J. -C. s. Nicolaescu-Plopsor, Hunnische Kessel aus der Kleinen Walachei, Germania, XXI, 1937.
- OBOLENSKY, D., The Byzantine Commonwealth, Londra, 1974.
- Olympıodorı Thebaeı, neşr. C. Müller, Fragmeta Historicorum Graecorum, IV, Paris, 1851. ORKUN, H. N., Attila ve Oğulları, İstanbul, 1933.
- PÂDÂNYI, V., Dentu-Magyarıa, Veszprem, 1989.

- PÂRDUCZ, M., Archäologische Beiträge Zur Geschichte Der Hunnenzeit in Ungarn, Acta. Arc. Hung. 11, 1959.
- PAULER, Gy., A Magar Nemzet Törtenete Szent Istvânıg, Budapest, 1900.
- PIGULEVSKAYA, N., Note Sur Les Relatıons De Byzance et Des Huns Au VI's., Revue Des Etudes Sud-Est Europeenn, VII, 1969.
- PREMIER, T., Histoire Du Bas Empıre, 1968.
- PRİTSAK, O., Ein Hunnisches Wort, ZDMG, 104, 1954.
- PRİTSAK, O, Der Titel Attila, Festschrift für Max Vasmer, Berlın, 1956.
- PRİTSAK, O, The Hunnic Language of the Attila Clan, HUS, VI, 4, 1982.
- PROCOPIUS, Corpus Scrıptorum Hıstorıae Byzantinae, G. Dındorf, Bonn, I-III, 1833-1838.
- PROCOPIUS, (Türk. terc. O. Duru), Bizans'ın Gizli Tarihî, İstanbul, 1990.
- Prosper Tiro, Epidoma Chronicon, Chronico Minora, I, bk. Monumenta Germania Hıstorıca, AA. IX, Th. Mommsen, Berlın, 1891.REYNOLDS, R. L. -R. S. Lopez, Odoacer: German or Hun?, Amerıcan Hıstorıcal Review, 52, 1946.
- RUNCIMAN, St., Orta Çağların Başlarında Avrupa ve Türkler, Belleten, 7, 1943, s. 46.
- SÂGI, K., Hunkorı Sir Keszthely, Arch. Ért., 82, 1955.
- SALAMON, F., A Hunok és Pannonia 380-440 ig, Szazadok, XVI, 1882.
- SALAMON, F, Hol Volt Attila Föszâllâsa?, Szazadok, 15, 1881.
- SALVİANUS, bk. Monum. Germ. Auct. Ant., neşr. C. Halm, I, Berlın, 1877.
- SANDOR, T., Germania, Budapest, 1969.
- SCHAFRON, E., Zur Geschichte Der Hunnen in Europa, Welt als Geschichte, 17, 1957. SCHMİDT, L., Mundiacum Und Das Burgunderreich am Rhein, Germenia, XXI, 1937. SCHNEIDER, H. -R. Wısnıewskı, (Türk. terc. İ. Sarı), Alman Kahramanlık Destanları, İzmir, 1992.
- SCHRAMM, G., Hunnen, Pannoniaiaier Germanen, Balkanologie, 11, 1975.
- SCHREİBER, H., Die Hunnen, München, 1978.
- SCHRÖDER, E., Die Leichenfeier für Attila, Zeitschrift für Deutsches Altertum, LIX, 1922.
- SINOR, D., Autour d'une migration du Peuples au V. Siecle, Journal Asiatique, 235, 1946-47.
- SINOR, D, Autour d'une Migration du Peuples au V Siecle, Inner Asia And Its Contacts With Medieval Europe, London, 1977.
- SINOR, D, Inner Asia And Its Contacts With Medıeval Europe, Londra, 1977.
- SINOR, D, The Hun Period, Editör D. Sinor, The Cambridge History of Early İnner Asia, Sdney 1987.
- SINOR, D, The Cambrıdge History of Early Inner Asia, Cambrıdge, 1990.
- Sidonius Appolinaris, Epistulae et Carmina, bk. Monumenta Germaniae Historica, neşr. Leutjohann, VIII, Berlin, 1887.
- Sozomenos, ecclesıaıtıca Hıstorıa, R. Hussey-R. Barrow, I-III, Oxford, 1860.
- STEIN, E., Histoire du Bas Empıre, I, Amsterdam, 1968.
- SZASZ, B., A Hunok Töı^nete, Attila Nagykıraly, Budapest, 1943.
- SZEREMLEİ, S., Attila Székhelye H. -M. -Vâsârhely Hâtârâban Volt, Szâzadok, 32, 1898.
- TAKÂTS, Z., Catalaunischer Hunnenfund und Seine Ostasiatischen Verbindungen, Acta Orientalia, V, 1955.
- THEOPHANES, Chonogrophia, bk. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, II, neşr. I. Classen-I. Bekker, Bon, 1839.
- THIERRY, A., Histoire D'Attila, et de ses successeurs I-II, Paris, 1865.
- THOMPSON, E. A., The Camp of Attila, JHS, 65, 1945.

- THOMPSON, E. A, The Isaurians Under Theodosios II, Hermathena, 68, 1946.
- THOMPSON, E. A, A History of Attila and The Huns, Oxford, 1948.
- TİÇELOİU, I. Über die Nationalität und Zahl der Von Kaiser Theodosios dem Hunnenkhan Attila Ausgelieferten Flüchtlinge, Byzantinische Zeitschrift, XXIV, 1924-1929.
- TOMKA, P., Der Hunnische Fürstenfund Von Pannonhalma, Act. Arc. Hung., 38, 1986.
- TOMKA, P, A Steppei Temetkezési Szokasok Sajâtos Vâltozata A Hun halotti Âldozat, Arrabona, 22¬23, 1986.
- TÖTH, E., Valeria Media, Acta Arch. Hun., 41, 1989.
- TROPLONG, E., La diplomatie d'Attila, Revue d'Histoire diplomatique, XXII, 1908.
- TURAN, O., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1981.
- TWYMAN, B., Aetius and the Aristocracy, Hıstorıa, 19, 1970.
- URFALI MATEOS, Vekayi-Nâmesi (952-1136), (Türk. terc. H. B. Andreasyan), Ankara, 1962. VÂCZY, P., Hunlar Avrupa'da, bk. Attila ve Hunları, Ankara, 1982.
- VÂRADY, L., Das Letzte Jahrhundert Pannonias 376-476, Budapest, 1969.
- VASİLİEV, A., The Goths in the Crimea, Cambridge, 1936.
- VASİLİEV, A, (Türk. terc. A. M. Mansel), Bizans İmparatorluğu Tarihi, 1, İstanbul, 1943.
- VÉGH, K. M., Hol Van A Nedao Folyo, Szâzadok, XXXIX, 1905.
- VON ARNİM, B., Bemerkungen Zum Hunnischen, Zeitschr. F. Slav. Philologie, 13, 1936.
- VON GABAİN, A., Hun-Türk Münasebetleri, II. TTKZ, İstanbul, 1943.
- WAITZ, G., Der Kampf der Burgunder und Hunnen, Forschungen zur Deutschen Geschichte, 1, 1863.
- WILLAMSON, G. A., Procopıus The Secret History, Middlesex, 1966.
- WİLKES, J., A Pannonian Refugee of Qualitiy et Salona, Phoenix, 26, 1972.
- WOLFRAM, H., History of The Goths, California, 1987.
- YUSUFOĞLU, H., Macarlar'da Hun-Macar Akrabalığı Geleneği, Türk Kültürü, Sayı 387, 1995. ZACHARİAE, C. E., A Lingenthal, Jus Graeco-Romanum I-VII, Lipsiae, 1856-1881.
- Zosimus, Historiae, IV, neşr. L. Mendelssohn, Leipzig, 188.